

La Muntanyeta (Viladamat). Un establiment tardorepublicà en el territori d'Empúries*

L'exploració de les zones properes a Empúries, i especialment de la serralada que envolta el seu territori immediat per la banda oest, ha permès identificar diversos jaciments de poca extensió, pertanyents sobretot als segles II i I aC, que permeten conèixer millor les característiques de la primera ocupació del territori i la transformació del tipus d'assentament indígena, en zones elevades, en un altre de tipus itàlic. La Muntanyeta és l'exemple més ben conegut d'aquest tipus de jaciments.

Paraules clau: Viladamat, Empúries, romanització, numismàtica, món rural.

L'exploration des zones les plus proches à Empúries et surtout de la chaîne de collines qui entourent son territoire immédiat par l'Ouest, a permis d'identifier quelques sites de faible envergure, tous eux appartenant surtout au IIe et Ier siècles av. JC, et qui nous permettent connaître avec plus de précision le caractère de la première occupation du territoire et la transformation du modèle d'établissement indigène, située dans zones hautes, par un autre de type italique. La Muntanyeta c'est l'exemple le mieux connu de ce genre de gisements.

Mots clé: Viladamat, Empúries, romanisation, numismatique, milieu rural.

Situació i característiques

Es localitza al començament de la serralada a l'occident del nucli urbà de Viladamat (Alt Empordà). És una zona forestal coberta de pins i matolls que va patir l'incendi dels dies 4 i 5 d'agost de 2006. La seva alçada per damunt de la plana costanera és de tan sols 80 m, però és un punt enlairat des del qual s'abasta tot el territori, que s'obre en un ventall des dels passos naturals del Portús, al nord, fins més enllà del Montgrí cap a migdia. Orientat principalment de cara a llevant, domina d'una punta a l'altra tot el golf de Roses i, lògicament, el complex d'Empú-

ries. De cara a l'interior, els arbres no deixen veure la continuació de la serralada i els passos naturals —antics vials— que condueixen a l'altra banda. Però no queda gaire lluny del camí de la font de l'Ermedà cap a Palau Borrell (a tramuntana), o Sant Feliu de la Garriga (a migdia), des del qual es pot anar cap a la plana passant pel costat de l'Olivet d'en Pujol i de la necròpoli de la Vinya del Fuster de la vil·la romana de Tolegassos, o pujar al cim del Puig Segalar, si es continués en direcció sud.

La composició geològica del subsòl és una mica irregular. D'una banda, afloren formacions rocoses de calcària i conglomerats, amb zones intermèdies ocupades per deposicions d'argila grisa o verdosa, molt compacta i totalment estèril. La degradació de la superfície, pel fet de trobar-se a la part més elevada del turó, ha causat la pèrdua de quasi tota la capa de terres superficials i ha malmenat bona part de

*. Aquest treball s'ha pogut realitzar gràcies al projecte ministerial "Del oppidum a la ciuitas. Anàlisi de un proceso histórico en el territorium de Gerunda" (HUM 007 62486 / Hist).

les restes antigues i, en alguns punts, ha alterat les poques estructures que han arribat als nostres dies. És una qüestió que ja tornarem a comentar, ja que aquest fet dificulta enormement la correcta lectura de les restes posades al descobert.

Possiblement forma part d'un conjunt de petits jaciments, de característiques similars, que s'han anat identificant a tota aquesta part de la serralada. Són estacions de dimensions reduïdes, identificades a partir de la recuperació de ceràmica en superfície, que no solen abastar superfícies superiors als 200 m², i en les quals es poden recollir materials contemporanis als que ha proporcionat l'excavació de la Muntanyeta, és a dir, àmfora de boca plana, ceràmica ibèrica oxidada i reduïda i àmfora grecoitàlica o Dressel 1. D'aquests jaciments en tenim pocs elements per a una datació ferma, ja que cap d'ells no ha estat explorat, però sembla que s'inscriurien en el mateix context cronològic.

Recordem, per exemple, les citacions a la *Carta Arqueològica* referides al terme de Viladamat (Nolla i Casas 1984: 109-116) o al de la Vinya, ja en el municipi de Ventalló, el qual proporcionà un conjunt de materials idèntics que es van escampant cap al terme de Viladamat (Casas, Soler i Turon 2002: 48-50). En aquest mateix context, tampoc no podem oblidar

les troballes a l'entorn del Puig Segalar, en diversos petits jaciments, semblants per la dispersió de materials en superfície a la Muntanyeta, distribuïts en diverses finques dels municipis de la Tallada, Albons i Viladamat. Altres troballes menors, que es mouen dins el mateix context cronològic, se situen a ponent de Palau Borrell, camí de la font de l'Ermedà i, possiblement, a Sant Feliu de la Garriga. Finalment, no podem deixar de banda el principal jaciment excavat a l'inici de la serralada, ja a les terres baixes, que s'inscriu en el període que va de la segona meitat avançada del segle II aC fins al canvi d'era: l'Olivet d'en Pujol. Un magatzem amb un pati ocupat per més de cent *dolia* que potser està relacionat amb la fase republicana de la vil·la de Tolegassos (Casas 1989: i dades inèdites).

En qualsevol cas, la dispersió i abundància d'aquestes microestacions, de les quals la Muntanyeta podria ser el cas paradigma, ajuden a dibuixar una ocupació intensa de la serralada situada a ponent d'Empúries durant un període molt concret, que podem situar, *grosso modo*, entre el segle II i el primer terç del segle I aC (fig. 1). El seu significat encara és en bona part desconegut. Caldria una excavació exhaustiva de tots i cada un d'ells per esbrinar-ne l'abast i la funció. La identificació de ceràmica en superfície no pot

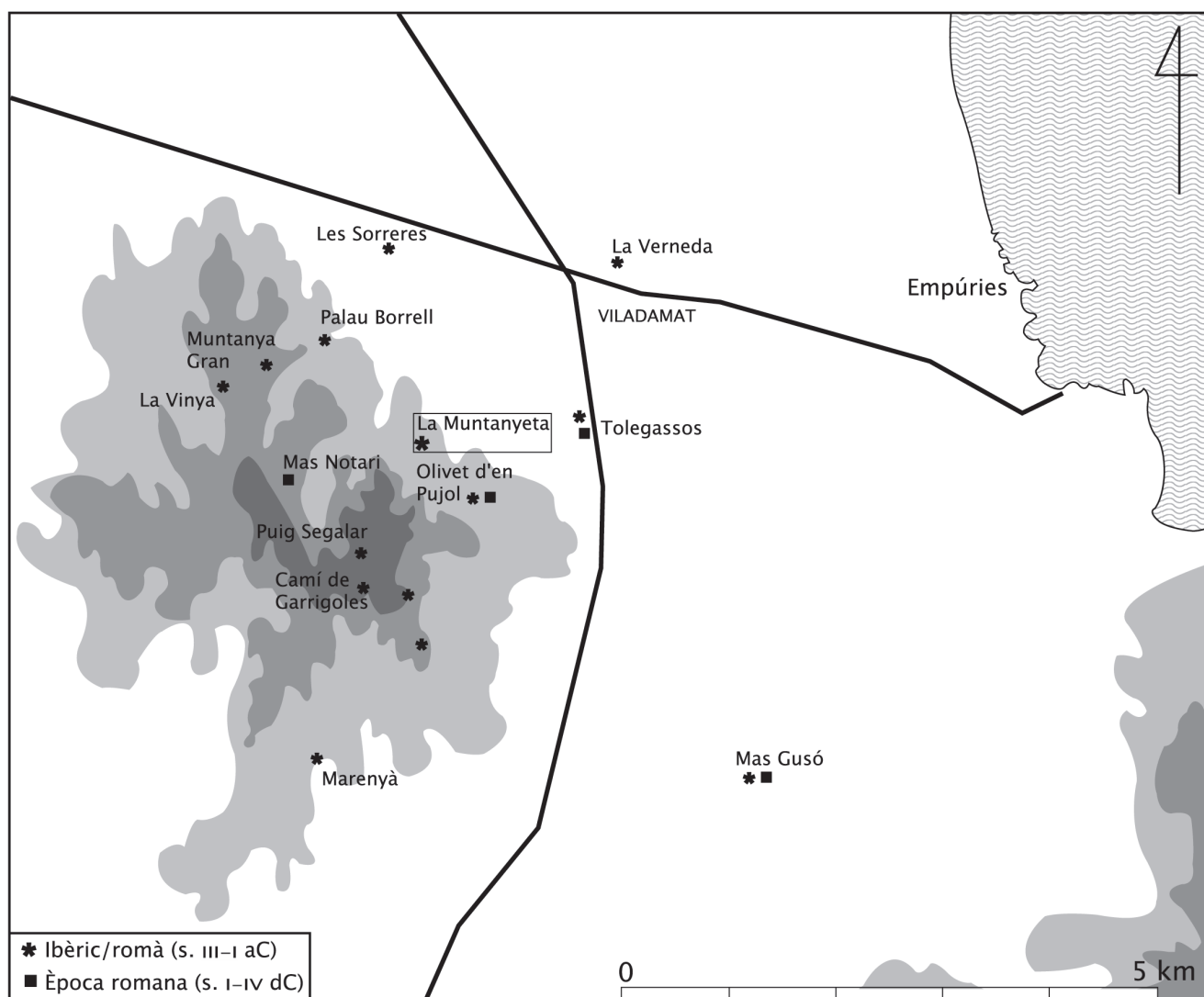

Fig. 1. Situació de la Muntanyeta en relació amb Empúries i els altres jaciments de la serralada de l'entorn.

ser suficient per treure'n l'entrellat, però ens parla d'una explotació dels recursos naturals de la forest o d'una agricultura en un terreny difícil i més tenint en compte que a uns pocs centenars de metres hi havia una plana fèrtil, aspre i no gaire ric, així com d'una ocupació intensiva del territori immediatament abans del Gran Canvi.

Descobriment i excavació

El jaciment de la Muntanyeta va ser localitzat per afeccionats locals l'estiu de 2007, i el vam trobar lleugerament afectat per un forat d'entorn als 150 cm de diàmetre i 30 cm de profunditat, que els descobridors van obrir a la part central. Els treballs de la nostra campanya, els mesos de novembre i desembre de 2007, van consistir en la delimitació del jaciment, per esbrinar-ne l'àrea ocupada, i l'excavació de la que es considerava la part central, prenent com a punt de referència el forat inicial. La superfície total excavada

és d'uns 125 m², a part de sondejos puntuals i limitats a l'entorn de la cala principal, oberts amb la finalitat de definir l'extensió de tot el jaciment, tots ells amb resultats negatius. El treball de camp el vam dur a terme amb un equip reduït, format per Josep Casas, Joan Colomer i Victòria Soler.

L'exploració superficial del terreny no va proporcionar cap tipus de material, per la qual cosa sembla clar, en qualsevol cas, que la zona arqueològica queda totalment limitada a l'àrea excavada. I l'exploració de tot el sector ha permès constatar que es tracta d'un assentament de dimensions reduïdes, a l'entorn dels 200 m², format per una petita cabana o casa amb diversos annexos i complements, com sitges, un dipòsit, les restes d'una llar domèstica i un petit forn per a la manipulació i fosa de bronze. Com que es troba a la part més elevada d'un petit turó, no s'han conservat les terres superficials que l'haurien protegit, per la qual cosa han aparegut molt deteriorades i alterades pel pas del temps. Únicament a l'interior

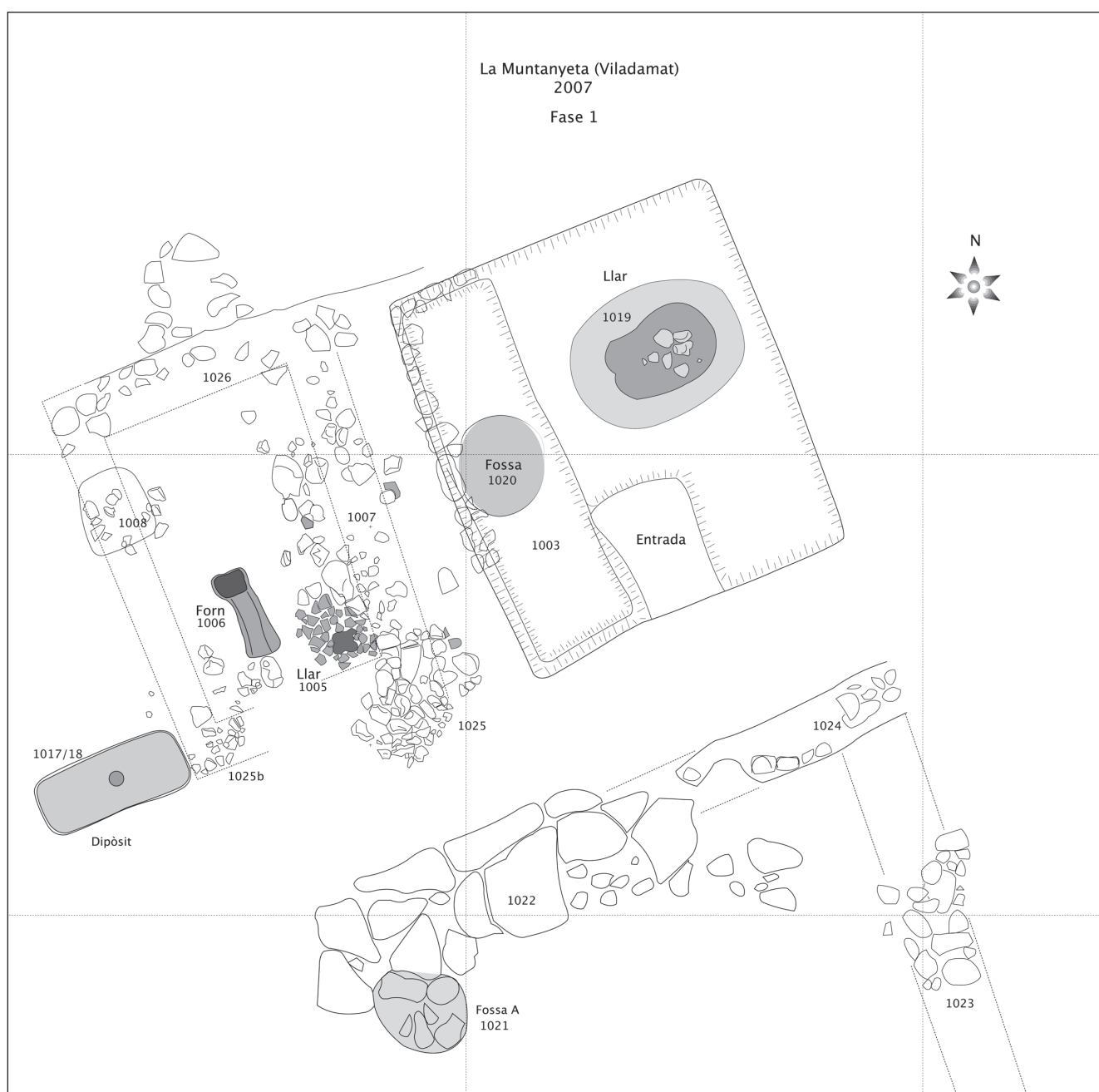

Fig. 2. Planta general de les estructures de la fase 1.

Fig. 3. Planta general de les estructures corresponents a la fase 2.

de les sitges i de diverses depressions naturals i/o artificials es conservaven estratigrafies intactes.

El mal estat de conservació fa difícil interpretar adequadament les estructures posades al descobert. Restes de pedres més o menys alineades, una gran depressió quadrada (4 m x 4 m), rases difícils de delimitar i un aflorament natural de roca a la banda sud, semblen pertànyer a les restes d'una cabana indígena de la qual no en podem reconstruir, tan bé com voldríem, la planta completa. Amb un sòl geològic que a la major part de la zona es troba a 10 cm de profunditat, és pràcticament impossible reconstruir les parts desaparegudes. Tanmateix, es pot anar resseguint l'estructura general de l'assentament a partir d'aquestes pobres evidències que es descriuen a continuació i, per altra banda, es pot datar amb precisió el jaciment i constatar l'existència de, com a mínim, dues fases diferents.

No sempre serà fàcil atribuir determinada paret, sitja o estructura a un moment concret, a causa de

la degradació del conjunt. Sovint podem constatar la seqüència cronològica de dues estructures per la seva relació física entre elles: una sitja talla un dipòsit folrat d'*opus signinum*, una llar de foc queda interrompuda expressament en un punt on possiblement hi hauria restes d'un mur desaparegut, etc. Són evidències d'aquest tipus les que ens permeten refer les estructures de cada fase. En altres casos, és cert, podrem fer-ho a partir dels materials que s'han conservat a cada estrat. Però en general serà difícil restituir amb seguretat els elements de cada etapa. Els errors, en aquest sentit, són ben possibles. Ens limitarem, per tant, a descriure les estructures que, segons la nostra opinió fonamentada en les evidències de l'excavació, van coexistir durant cadascuna de les fases del jaciment (figs. 2 i 3), tenint en compte que és possible que en la fase més tardana encara es trobessin en ús alguns dels àmbits i estructures del moment inicial.

Fase 1

Sembla clar que l'ocupació inicial del lloc va consistir en una petita cabana, potser doble o compartimentada, situada a la banda nord, separada d'una segona estructura molt mal coneguda (una segona estança), a migdia i separada de la primera per una mena de corredor o lloc de pas. La del costat meridional era la més deteriorada, però mostrava alguns trets interessants. Pel que sembla, es va aprofitar l'aflorament natural de la roca (1022) per bastir-hi aquesta mena de cabana a l'entorn, amb la construcció dels murs longitudinals (1024) i perpendicular en sentit sud (1023). Són parets obrades amb blocs de pedres irregulars, recollides a la superfície i posades en sec o agafades amb fang. És, en tot cas, una estructura feble que s'ha conservat malament i que, a més, va ser alterada en una segona etapa amb l'obertura de les sitges 2 i 3 quasi al mig de la línia de cada paret. A l'interior d'aquest recinte no va trobar-s'hi cap mena de material, llar o estructura secundària, ja que el sòl natural —en aquest cas, argilós— es troba quasi al descobert o a quatre dits de la superfície. Només en un racó més o menys circular, que fa com una mena de nínxol natural entre dos blocs de la formació rocosa, va aparèixer una petita fossa amb algunes pedres i esquerdissos de ceràmica que proporcionen poca informació (1021, fossa A). Es tracta de fragments de ceràmica grisa emporitana, àmfora itàlica i una base possiblement d'àmfora púnica (*infra*). També entremig de les roques, en alguna escletxa no gaire alterada per l'erosió, hi vam trobar alguns bocins de ceràmica de poca entitat (grisa emporitana i àmfora itàlica), que no estem del tot segurs que formin part dels nivells originals, ja que podien haver-hi anat a parar per causes naturals en una època posterior.

L'estructura més complexa i més ben conservada correspon a la meitat nord de l'assentament i és la que està formada per una cabana doble o compartimentada, tot i que l'estructura de la banda est és absolutament diferent de la del costat de ponent. Cal assenyalar, nogensmenys, que d'una manera o altra, amb tantes alteracions com es vulgui, va perdurar fins al moment en què fou abandonat el jaciment. Tot i això, no acabem de veure clar ni tenim arguments prou sòlids que expliquin aquesta diferència entre els dos àmbits: l'un d'ells, el de llevant, excavat a terra i en forma de cabana enfonsada sense que s'hi vegin murs que l'envoltin, i l'altre amb els murs bastits damunt el sòl argilós natural. Potser una explicació seria l'existència d'una llar de foc i un forn per a metalls al seu interior. Però a la cabana enfonsada també trobem una llar de foc, tot i que d'estructura completament diferent.

La fossa o depressió quadrada que constitueix la base de la cabana de llevant era excavada al sòl natural format per argiles compactes. Té una profunditat mitjana de 30 cm però en alguns punts és més gran, ja que cap a l'est la ressegueix de nord a sud una rasa ben tallada al sòl natural, amb les parets rectes, dins de la qual encara hi trobem una fossa circular que sembla correspondre a una sitja més antiga que va ser escapçada quan es va obrir el quadre rectangular; tot i que encara és més probable

que es tracti d'un dipòsit domèstic (1020). El material arqueològic del seu interior, poc nombrós i més aviat pobre, proporciona unes cronologies genèriques del segle II aC, que tant poden ser de la primera meitat com de mitjan segle.

En qualsevol cas, tot fa pensar que es tracta, tal com dèiem, d'un fons de cabana lleugerament enfonsada, amb les parets delimitades per la mateixa estructura del rebaix fet a l'argila natural i potser per algunes de les pedres que encara es conserven alineades i que es confonen amb les que, en una segona fase, es van abocar per tot l'àmbit per tal d'anivellar-lo. Tenint en compte que al seu entorn, als costats de tramuntana, llevant i migdia no hi ha ni una sola pedra que ens pugui fer intuir l'existència de murs, ni forats de pal, no és forassenyat pensar que els murs es van construir directament amb tovot tal com passa, per exemple, a la Creu de Felines (Viladasens) (Martín 1981: 37-49). Potser per això s'han localitzat en diversos punts de l'excavació dotzenes de restes de revestiment de morter de calç i sorra, totalment blanc (potser pintat amb calç per la cara vista), que sens dubte pertanyen a un senzillíssim *opus tectorium*.

Ben centrada enmig de la façana sud, s'observa una depressió en forma de rampa des de l'exterior cap a dins de la casa, que identifiquem amb la porta de l'àmbit. A l'esquerra, tot entrant, hi queda la depressió allargada amb la fossa central i, al seu davant, una mica a la dreta, les restes d'una llar de foc circular; formada per un petit rebaix ple de terres cendroses i algunes pedres al centre, més fosc i amb una concentració de cendres vegetals encara més elevada que al seu entorn. L'existència de les restes d'una llar de foc central, lleugerament desplaçada cap al nord-est, és el millor element per confirmar la identificació d'aquesta estranya estructura amb una cabana, a la qual s'accediria per l'espai no tan rebaixat que se situa enmig de la façana i, probablement, paret sud. L'estructura és ben diferent de la de l'àmbit veí, en aquell cas formada per una capa de fragments de panxes d'àmfores Dressel 1 posades de pla, recoberta per un gruix de fang cremat i allisat a la part superior, endurit pel foc, habitual en llocs d'habitació indígenes o de tradició indígena d'aquestes comarques.

El segon espai (si es vol, la segona cabana) es trobà encara més deteriorat, segurament pel fet d'haver-se obrat directament damunt el sòl geològic, sense fonaments, la qual cosa ha causat la desaparició dels murs en el decurs dels segles. Podem resseguir-la relativament bé per la façana nord, ja que per col·locar-hi les pedres dels fonaments es va retallar l'aflorament de roca tova d'aquell costat (1026). La resta dels murs es van fer posant les pedres directament damunt el sòl argilós. Els quasi 10 cm de terres superficials que vam trobar-hi al damunt en el moment de l'excavació no foren suficients per protegir-los de l'erosió continuada en el decurs dels anys, sobretot a la banda oest. Altrament, l'obertura de dues sitges en la segona fase d'ocupació de l'assentament afectà directament els extrems meridionals de cada un dels dos murs laterals, va acabar d'alterar l'aspecte inicial de l'estructura i va causar la desaparició de les pedres o les va desplaçar fora de la línia de l'edificació. En un punt concret, el fonament de la part oest es

Fig. 4. Planta de l'espai de ponent, amb una llar domèstica (1005) i un forn per a metalls (1006).

recolzava o farcia una petita depressió —segurament natural— oberta al sòl argilós (1008). Però ni tan sols en aquest cas es va poder conservar el fonament en el seu estat original, sinó que també fou alterat i remogut en una època indeterminada i per causes que no sabem reconèixer.

La distribució a l'interior de l'espai ens és, fins a cert punt, desconeguda. Només s'han conservat aquelles restes que van quedar protegides pel fet de trobar-se a un nivell més baix (la base d'un forn obert al sòl natural, per sota el nivell original del paviment), o les restes de la llar de foc domèstica que comentàvem fa un moment, gràcies al fet que es recolzava a l'angle sud-est de l'habitació (situació fins a cert punt estranya o poc habitual), i que va quedar protegida per les restes dels murs que l'emmarcaven, els quals, aquesta vegada també, van conservar la seva fonamentació relativament intacta (fig. 4, 1005).

La llar de foc —ho dèiem fa un moment— estava formada per una primera capa de fragments d'àmfora itàlica característica de la forma Dressel 1, algunes amb pasta DB (Nolla 1977: 201-230), trencats en mides regulars d'entre 8 i 15 cm i posats de pla, amb la part bombada (l'exterior de la panxa de les àmfores) a la part superior. Tot plegat estava recobert d'una capa de fang o argila, ben allisada i aplanada, que amb el foc va quedar endurida. És una llar amb característiques típicament indígenes, que retrobem en qualsevol jaciment ibèric de la zona durant la baixa república i que tan bé es documenten a Can Pons (Arbúcies) (Font *et al.* 1996: 93-103). No hem d'anar gaire lluny per veure'n d'idèntiques. A les sitges tardorepublicanes de Tolegassos, datades entre la darrereria del segle II i el primer quart del segle I aC, segons

els diferents casos, trobàvem fragments de fang cuit amb les mateixes empremtes d'àmfora (Casas i Soler 2003: 15-18); a Mas Gusó és relativament freqüent l'aparició de restes de fang cuit amb la mateixa funció, en nivells ibèrics i baixrepublicans (Casas i Soler 2004), i a les sitges dels Bordegassos (Vilopriu), diversos fragments de fang cuit es poden interpretar semblantment (Casas, Merino i Soler 1991: 121-139).

El segon element conservat, situat a la meitat meridional de l'àmbit, centrat i a poc més de 70 cm de la llar domèstica, és la base d'un forn per a la fosa de metall (fig. 4, 1006). La part central, que constituïria la cambra de foc, era un espai rectangular, de 20 cm × 30 cm i d'uns 10 / 15 cm de profunditat, excavat directament a l'argila natural del subsòl. La canal de tir, d'entorn als 70 cm de llargada, hi connecta des del sud i no és tan profunda (entre 5 i 7 cm). El seu perfil no és pla sinó de forma còncava i tota ella estava endurida per les altes temperatures. Entremig de les terres de l'entorn o del seu interior, i també barrejades amb les pedres de l'enderroc de la paret de llevant, van aparèixer restes del recobriment de la mateixa canal, o potser part d'una tovera, també d'argila. Es tracta d'un forn petitíssim, considerablement més petit que els forns metal·lúrgics ibèrics excavats a l'Illa d'en Reixac (Martin *et al.* 1999: 236), però efectiu a l'hora d'obtenir elevades temperatures per fondre petites quantitats de metall. En aquest cas, sabem que s'hi fonia un aliatge per obtenir peces de bronze. L'interior de la canal estava ple de cendres i escòries de bronze, així com molts bocins de làmines de metall amb retalls d'extracció en forma d'arc de cercle, indicis de l'obtenció de peces circulars per a encunyar monedes (fig. 5). Dins el canal del forn també va aparèixer un altre *semis* ibèric i, al costat, un disc (una moneda), que sembla sense encunyar. És una descoberta més que notable sobre la qual caldrà tornar.

Fora d'àmbit, a ponent, es va trobar una altra estructura que no sembla tenir res a veure amb aquesta darrera activitat: un dipòsit rectangular revestit de morter hidràulic. L'estructura de l'aljub és arcaica. Es va obrar excavant una fossa rectangular directa-

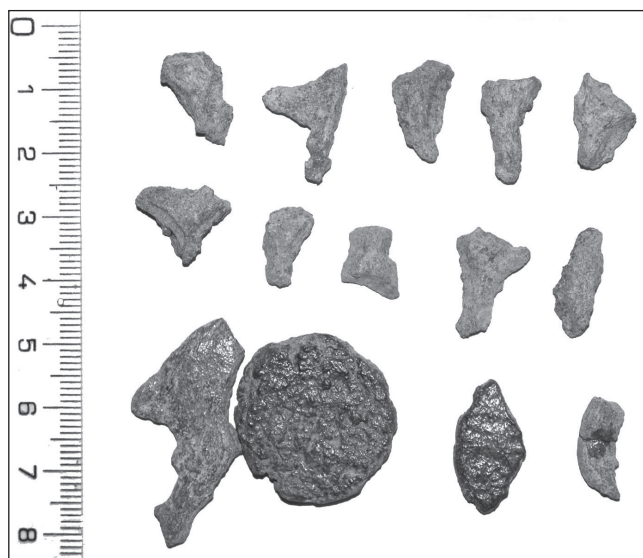

Fig. 5. Retalls de plaques de bronze i disc de moneda sense encunyar.

ment a l'argila natural sense cap muret d'obra que ajudi a sostenir el recobriment de *signinum*. La paret d'argila es va revestir directament amb diverses capes de morter hidràulic, que es diferencien clarament les unes de les altres. La darrera, la més superficial, té poc més de 5 mm de gruix i el morter està fabricat amb un picadís molt prim de ceràmica. Els angles són arrodonits i no en mitja canya en relleu com podem veure a la majoria dels dipòsits d'època romana (un munt d'exemples a l'alt i baix imperi). En canvi, aquesta estructura amb els angles corbats la veiem, en assentaments rurals, en els dos dipòsits de Tolegassos, obliterated en època d'August (Casas i Soler 2003: 38-47, fig. 20). El fons és pla i s'uneix amb les parets verticals formant angle recte. Finalment, al centre té un petit receptacle de planta circular i sector d'esfera per facilitar la neteja i l'escolament de la porqueria del seu interior; la qual cosa no és habitual en dipòsits d'aigua, però sí en aljubs lligats a la producció de vi o d'oli (fig. 6). Altrament, tot i que és una dada que cal considerar prudentment, convé recordar que les anàlisis de restes carpològiques trobades en una sitja de la segona fase posen de manifest el consum de cereal, però no hi ha restes, per a la darrerria del segle II aC o primer quart del segle següent, de grans de raïm o pinyols d'oliva.

En darrer lloc, cal esmentar, probablement associada a aquest primer moment, una sitja situada al límit occidental del jaciment (sitja núm. 5). No en podem

tenir la seguretat absoluta però el material del seu interior és més antic que el de les cinc altres sitges que s'han de datar, com a mínim, a la darrerria del segle II aC. Es tracta, bàsicament, de fragments d'àmfora itàlica, àmfora ibèrica, púnica, massaliota (nou fragments), grisa emporitana i ceràmiques comunes oxidades i reduïdes, algunes fetes a mà. Gairebé tots els fragments són sense forma i, per tant, serà difícil proposar una cronologia ferma. Sorprèn, en tot cas, la presència de nou fragments d'àmfora massaliota (tots de la mateixa peça). Tampoc no podem considerar l'existència d'una estratigrafia més o menys clàssica dins el forat. Senzillament, sembla que es va anar colgant a poc a poc per causes naturals, amb terres homogènies de dalt a baix, considerablement dures i compactes.

Fase 2

En un segon moment tota la bassa quadrada que constituïa la cabana enfonsada es va farcir de pedres procedents de l'enderroc d'alguna cabana i d'altres estructures annexes, que potser haurem d'identificar amb les restes de les altres habitacions que hem esmentat al començament de l'apartat anterior (la cabana de migdia i la de ponent). Entre les pedres, que a primer cop d'ull tenen l'aparença d'un empedrat per anivellar el sector, s'hi va trobar una quantitat notable d'àmfores púniques i itàliques (aquestes, de la forma Dressel 1), així com alguns bocins de ceràmica grisa de la costa catalana i quatre monedes ibèriques (*semis*), que inicialment datem al primer quart del segle II aC, i, a més, nombrosos fragments d'*opus signinum* i alguns revestiments de mur de color blanc, fets amb morter de calç i sorra. No n'hem trobat restes *in situ*, per la qual cosa ignorem de quin edifici formaven part. Tenint en compte, però, que no s'ha trobat cap altra estructura en el jaciment, és probable que els revestiments de mur haguessin format part de l'habitació més antiga. Els d'*opus signinum* provenen, sens dubte, d'un dipòsit com el que s'ha localitzat a la banda oest (o potser del mateix aljub), però n'hi ha d'altres que semblen correspondre a un paviment (són ben diferents quant a gruix i composició). Amb tot, no ha quedat cap resta *in situ* que ens faci pensar en una dependència pavimentada.

Fora d'aquest àmbit, al costat oest, les alineacions de pedres, en bona part desplaçades del seu lloc original, donen l'aparença d'un mur d'una altra habitació. S'hi lliuren les restes d'una llar de foc i confirmen que es tracta d'una zona d'habitació que es tancaria cap a tramuntana amb un altre mur perpendicular, amb el fonament tallat a la roca natural. Aquest darrer encara es troba més deteriorat i pràcticament no queden pedres *in situ* dels seus fonaments. La qüestió que se'ns planteja és saber si aquesta llar, que ja hem descrit en l'anterior apartat referit a la fase 1, va perdurar i va estar en ús durant la segona fase del jaciment. Fins i tot ens hem de preguntar si durant aquesta segona fase encara es trobava dempeus l'habitació o cabana de ponent, la que contenia la llar. Hi ha prou elements que ens fan pensar que no.

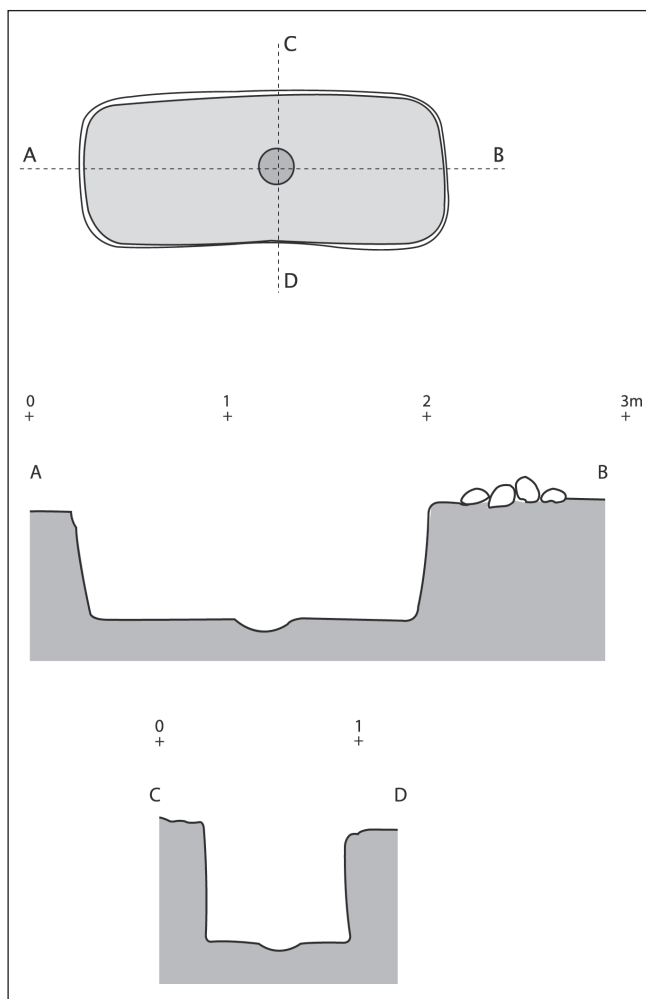

Fig. 6. Planta i seccions del dipòsit per a líquids.

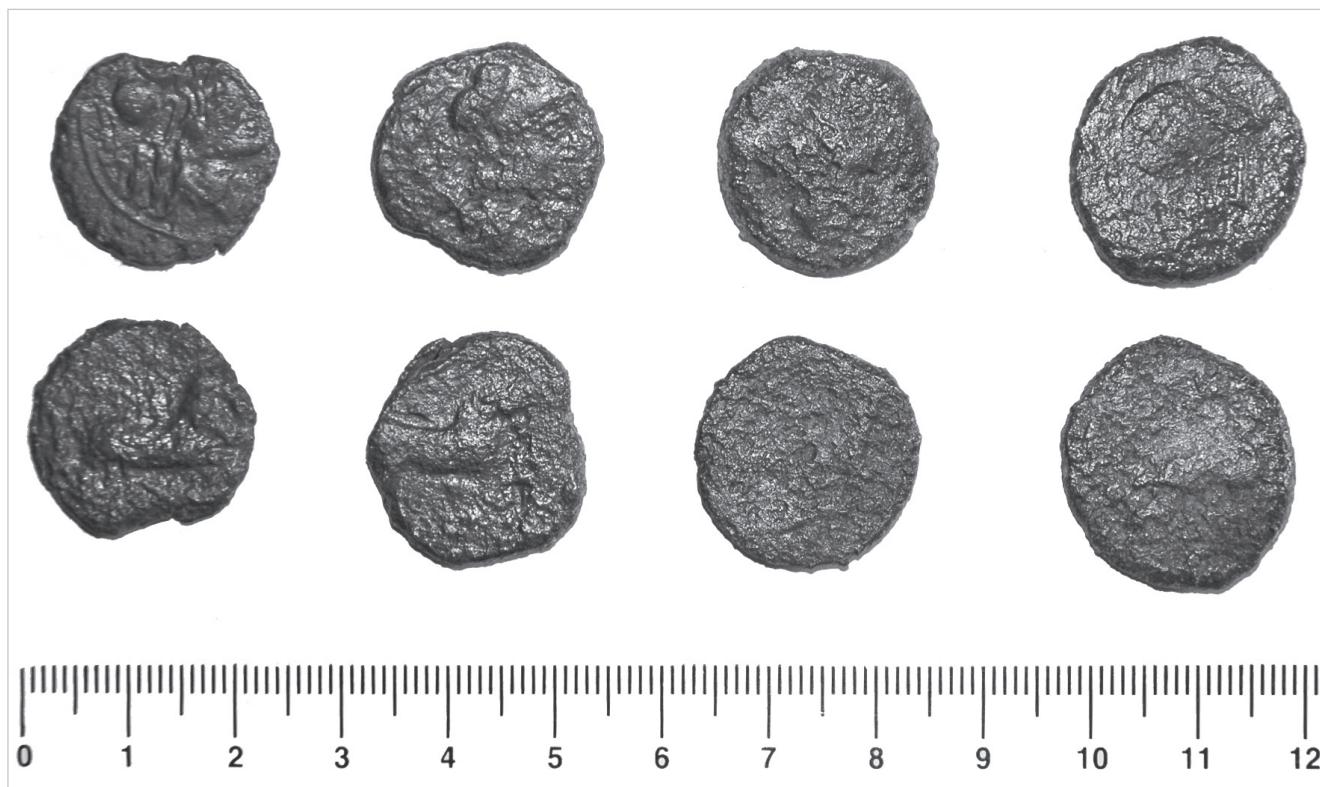

Fig. 7. Conjunt de *semis* emporitans procedents de l'anivellament de l'habitació 1 i de la canal del forn.

D'entrada, i els més evidents, són les proves que proporcionen la resta de sitges. En el cas d'aquest àmbit, la sitja núm. 1 es va obrir a l'extrem sud de l'habitació i, per tant, va caldre enderrocar la paret —si és que encara no havia desaparegut— per perforar-la. Per casualitat (per un pam), no va destruir la llar de foc, que va quedar arran del límit nord del forat. En segon terme, la sitja núm. 4 es va obrir al mig del mur de ponent de la segona cabana, gairebé a l'extrem meridional, on quedava quasi adossada al dipòsit rectangular. En aquest cas, ni tan sols l'aljub es va salvar de l'obertura de la sitja, ja que el forat n'afecta de ple l'angle nord-est. És una dada més per saber que formava part de la primera fase o, en tot cas, d'un moment anterior a l'obertura de la sitja i que quan el van perforar, ja era fora d'ús.

En darrera instància, també ens hem de preguntar per què gairebé no s'han conservat les pedres que formaven part de l'estructura de la segona cabana. És que l'erosió dels darrers vint segles se les va endur quasi totes? És poc probable, i menys quan veiem que al costat oriental, al mateix nivell o una mica més amunt, s'ha conservat una mena d'empedrat que omple completament la cabana enfonsada de la primera fase. No serà, ens preguntem, que en realitat aquest empedrat es va fer emprant les restes de la segona cabana? Potser en aquesta segona fase es va decidir canviar l'estructura inicial de la cabana enfonsada, sens dubte poc pràctica (mai no hem entès com es poden evitar els problemes d'escolament i entrada d'aigua en una cabana 30 o 40 cm per sota el nivell exterior), i farcir-la amb el material que es tenia més a mà; en aquest cas, les pedres procedents dels murs de l'altre àmbit, fora d'ús. Sabem que el forn de metalls ja no existia i que el dipòsit recobert de *signinum* s'havia mig destruït amb l'obertura d'una sitja.

Per tant, a manera d'hipòtesi, ja que no tenim prou elements per proposar-ne una altra, considerem que en aquesta segona etapa es va farcir intencionadament la depressió quadrada de la primera cabana enfonsada, amb terres, però bàsicament amb pedres procedents de les altres estructures més antigues, amb la finalitat d'anivellar-la i construir un senzill habitatge amb una estructura diferent. Només va conservar la planta i la superfície original. Res més.

Però aquest farciment s'ha de considerar estrictament així. No un empedrat fet amb cara i ulls, amb les terres i pedres compactades i més o menys ben col·locades, sinó abocades de qualsevol manera, atapeïdes, però sense anivellar excessivament i sense compactar, tal com ha posat en evidència l'excavació. Té, de fet, més l'aspecte d'un enderroc o un abocament intencionat que el d'un paviment. El sòl de circulació era, cal suposar, un nivell de terra o argila piconada posat al damunt, que no s'ha pogut conservar a causa de l'erosió. Pel mateix motiu, la gran quantitat de material arqueològic trobat entre mig de les pedres del farciment ha de correspondre forçosament al període d'activitat i, sobretot, a la darrereria de la primera fase. És com si es tractés de la neteja de les altres dependències que van quedar fora d'ús i foren enderrocades. Potser per això s'hi van trobar, entre altres coses, quatre *semis* ibèrics idèntics al que es va trobar al canal del forn i alguns fragments de bronze (fig. 7).

En aquesta segona fase, per tant, també es va "netejar" la cabana o estructura situada a migdia, la que s'havia bastit aprofitant parcialment l'afflorament rectilini de les grans roques naturals del subsòl. També, aquesta vegada, l'obertura de dues sitges al mig dels dos murs que delimitaven l'espai mostra que ja no es trobava en ús (sitges núm. 2 i 3) i que, per tant,

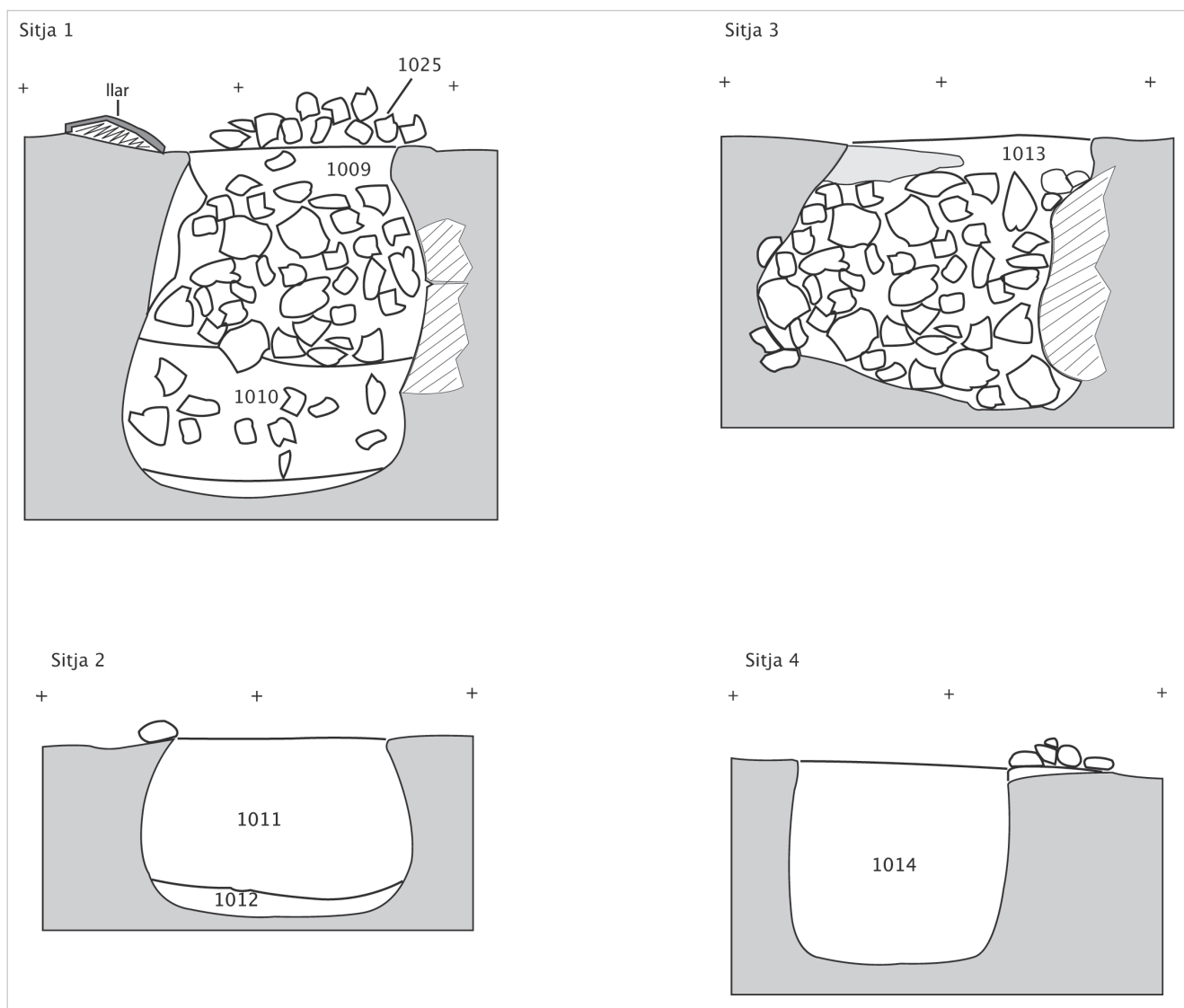

Fig. 8. Seccions estratigràfiques de les quatre primeres sitges.

podia ser una bona font de proveïment de pedres per farcir i anivellar la primera habitació, que fou, en definitiva, l'única de la fase més recent (fig. 8).

Fou, doncs, en aquesta segona fase quan es van obrir diverses sitges a la mateixa àrea, algunes de les quals ja hem dit que van destruir les cabanes més antigues, ja que van quedar a la mateixa línia que alguns dels murs. Una d'elles també va escapar la cantonada nord-est del dipòsit. De les sis sitges identificades i excavades, les núm. 1 i 2 són les que han proporcionat el material més abundant i clar a l'hora de poder datar el farciment. A les altres quatre, era més escadusser i potser no tan clar. Però, en tot cas, serveix per veure que en principi es van tancar a la mateixa època. Recordem que la núm. 5 la considerem de la primera fase d'ocupació del jaciment, tot i que sense indicis fermes a la mà.

El conjunt, sobretot de les sitges núm. 1 i 2, està format per àmfores itàliques Dressel 1, ceràmica campaniana B, ceràmica itàlica de pasta micàcia, parets fines de produccions antigues, ceràmica comuna, grisa emporitana, etc. Tot plegat ens porta cap a una cronologia d'entorn el 120/110-90/80 aC, que correspon a la de l'abandonament definitiu del jaciment (*infra*).

Cal dir, en darrer lloc, que també es van recollir mostres abundants de terres cendroses de l'interior de les dues primeres sitges, en les quals s'observava a primera vista una notable concentració de carbons i restes vegetals, per tal de poder fer anàlisis carpològiques i comprovar si s'havien conservat granes que donarien informacions complementàries sobre l'activitat de l'assentament.

L'anàlisi preliminar proporciona dades interessants sobre l'economia o la dieta dels habitants del lloc. A l'estrat 1010 de la sitja núm. 1, es van trobar una dotzena de granes de cereal força malmeses, que identifiquem com a blat i potser alguna d'ordi, juntament amb dues de pèsol, així com altres adventícies difícils d'identificar amb seguretat. A la sitja núm. 2 predominen les restes de carbons vegetals procedents de la combustió d'una llar. No hi ha ni una sola llavor, però identifiquem, com a mínim, els nuclis de dues pinyes de pi blanc (o bord) carbonitzats.

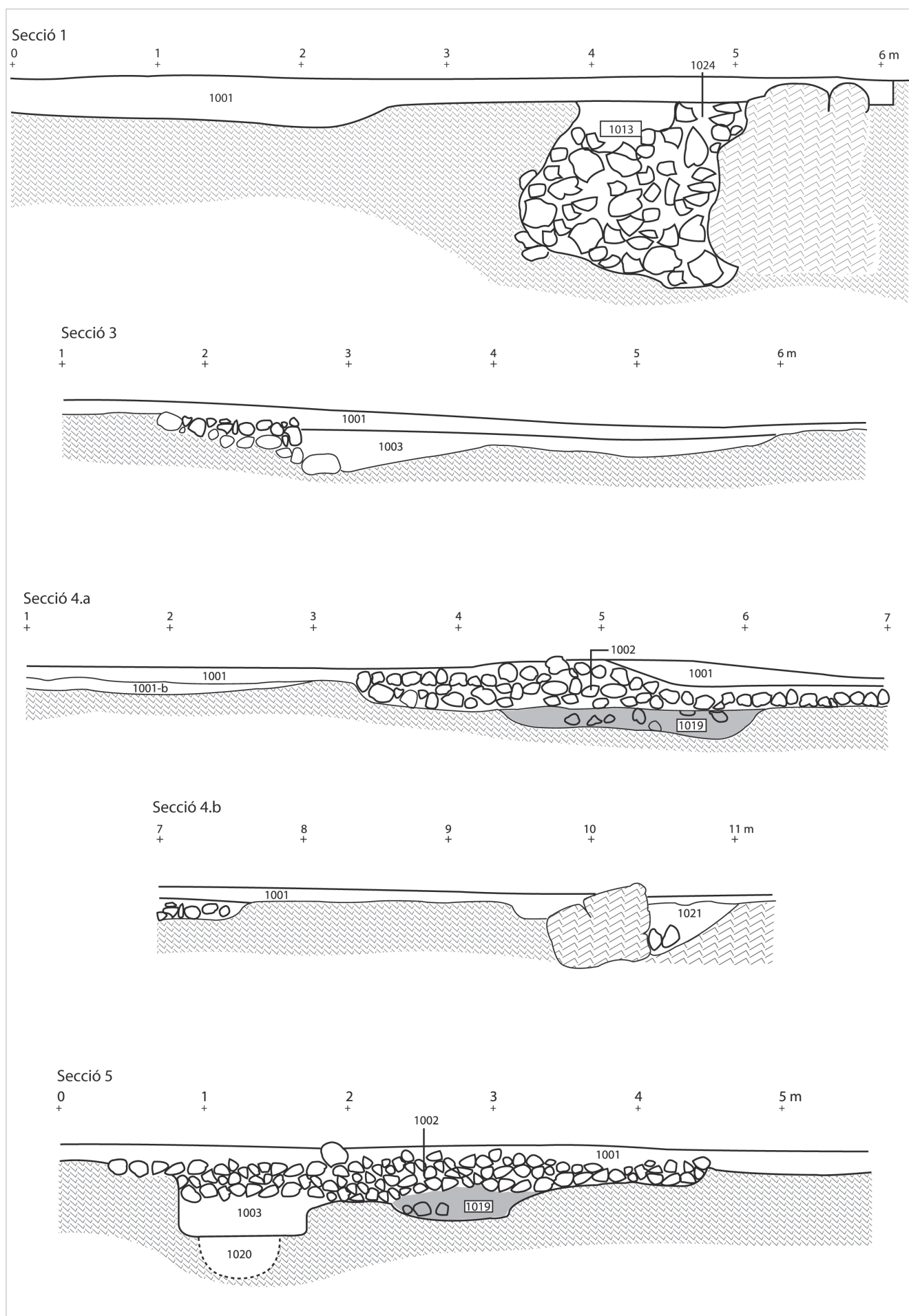

Fig. 9. Seccions estratigràfiques generals del jaciment.

El material ceràmic. Característiques i cronologia.

UE 1001. Nivell superficial.

És de poc valor atès que es troba afectat per l'activitat agrícola i per l'erosió però, en darrera instància, és interessant perquè ens dóna una visió global de l'època d'ocupació del lloc que, com tindrem ocasió de veure, és coincident amb totes les altres dades fornides per l'excavació. Pel que fa a la ceràmica fina d'importació, ressenyem la descoberta de dues peces de campaniana A, dos gots o petites escudelles una de les quals correspon a la forma Lamboglia 31 (fig. 10,1) i l'altra a la Lamboglia 25 (fig. 10,2). En B de la Campània, indiquem la localització d'un plat de la forma 5 de Lamboglia (fig. 10,3). Hem classificat, també, tres individus de ceràmica grisa emporitana, un dels quals pertany a una escudella carenada de la forma A-II (Barberà, Nolla i Mata 1993: 24) (fig. 10,4) i els altres dos, peces diferents, a plats plans de la forma C (Barberà, Nolla i Mata 1993: 30-31) (figs. 10,5 i 6). Pel que fa a recipients amfòrics, assenyallem la presència d'àmfora de boca plana local (fig. 10,9) i de recipients de vi sud-itàlics assimilables a les formes grecoitàlica moderna (fig. 10,7) i Dressel 1A (fig. 10,8).

UE 1002. Nivell d'enderroc de la cabana núm. 2.

La ceràmica d'importació hi és ben poc representada; un plat de la forma Lamboglia 36, en campaniana A (fig. 11,10) i una píxide de la forma Lamboglia 3 en campaniana B (fig. 11,11) d'un total de dotze fragments. Força més representades són les ceràmiques del país. Entre les fines, destaca la grisa emporitana, amb seixanta-set fragments, amb unes quantes escudelles amb carena arrodonida (fig. 11,1, 2 i 4) i una base de disseny característic de la producció clàssica (fig. 11,9), de forma A-II i uns quants individus que han de correspondre al got ansat de la forma D-I (Barberà, Nolla i Mata 1993: 32-36) (fig. 11,5, 7, 8 i 12). Assenyallem la localització d'alguna gerra de comuna de tradició indígena (fig. 11,3 i 6) (quaranta-vuit fragments) i uns quants recipients, olles o urnes de perfil en essa, en ceràmica grollera reduïda (fig. 11,13 a 15), algun bocí amb decoració impresa a la cara externa (fig. 11,16) i una tapadora amb pom hemisfèric (fig. 11,17) amb un total de cinquanta-cinc fragments. Fem constar la recuperació d'una dena de pasta de vidre de color blau d'un collaret o braçalet (fig. 11,18).

Molt més abundants són els fragments d'àmfora. De tipus púnic nord-africà se n'han recuperat dos-cents vuit, amb una sèrie de vores, peus i, fins i tot, alguna peça quasi sencera que cal assimilar majoritàriament a la forma Mañà C i si volem ser més precisos a la forma T.7.4.2.1 de Ramon (1995: 209-210, fig. 79) (fig. 12). Hi ha també algun recipient diferent que cal assimilar a prototips de la forma Dressel 7-11, que procedirien de l'àrea de l'estret de Gibraltar pròxims a les formes T.7.5.3.1 o T.7.7.1.1 de Ramon (1995: 217, figs. 90 i 219, fig. 93), respectivament (figs. 12,10 i 11).

Hi ha poca representació de l'àmfora ibèrica, sempre local, amb vint-i-set fragments, i, en canvi, abundan-

tíssims recipients sud-itàlics per a transportar vi de les formes grecoitàlica moderna (figs. 13,2, 4, 8, 12, 13 i 14) i Dressel 1A (figs. 13,1, 3, 5 a 7 i 9 a 11).

UE 1003. Semblant a l'anterior però identificat només en un petit sector de la casa.

Hi ha poc material, amb tretze fragments d'àmfora itàlica, tres d'àmfora ibèrica i quatre de púnica, catorze fragments de ceràmica emporitana, onze reduïda, entre els quals una base clàssica de la forma A-II (fig. 14,3), i tres d'oxidada, amb una escudella de llavi recte de la forma A-III (Barberà, Nolla i Mata 1993: 25) (fig. 14,4); ceràmica comuna oxidada (dinou fragments) i grollera reduïda, preferentment olles i urnes (fig. 14,1 i 2).

UE 1004. Molt semblant a 1003, ocupa un altre petit espai de la cambra.

S'han recuperat deu fragments de ceràmica de vernís negre amb una base d'una escudella de forma indeterminada (fig. 14,10), quaranta-cinc fragments de ceràmica emporitana (trenta-nou de reduïda i sis d'oxidada), amb bases assimilables a la forma A-II (fig. 14,9, 11 i, potser, 12) i un fragment d'un bicònic (forma D-I) de perfil antic, propi del segle III o de molt a principis de l'I aC (fig. 14,13), ceràmiques comunes oxidades (quaranta-quatre fragments) i grollera reduïda amb les formes convencionals (fig. 14,7, 8 i 14). Aquells recipients són àpodes i tenen la base plana (fig. 14,15). Entre les àmfores assenyallem un fragment de massaliota, cent un d'àmfora púnica, vint-i-set d'ibèrica i dos-cents seixanta-nou d'àmfora de vi itàlica, amb algunes grecoitàliques modernes (fig. 14,5) i Dressel 1A (fig. 14,6). Assenyallem la recuperació d'una punta de ferro cònica, potser una virolla (fig. 14,16).

UE 1007. Cabana núm. 2. Lloc d'un mur molt destruït.

Hi ha poc material. Un fragment de ceràmica de vernís negre, sis de ceràmica grisa emporitana, quinze de ceràmica comuna oxidada, trenta de ceràmica grollera reduïda, trenta-nou fragments d'àmfora grecoitàlica (fig. 15,1) i Dressel 1A, nou de púnica i un morter notable de base plana, peu marcat, llavi triangular arrodonit amb un gran broc vessador (fig. 15,2). Assenyallem una peça troncocònica de ferro buida per dins (fig. 15,3) i un clau no gaire gran de bronze (fig. 15,4).

UE 1008. Cabana núm. 2. Mur oest destruït.

Molt poc material. Tres fragments de ceràmica de vernís negre, nou de grisa emporitana entre els quals una vora d'escudella de la forma A-II (fig. 15,7) i una altra d'un got ansat de llavi recte (forma D-II) (Barberà, Nolla i Mata 1993: 37) (fig. 15,6), dinou fragments de comuna oxidada, cinc de grollera reduïda, una vora de morter massaliota (Py 1978: 244-245, fig. 117, 247) (fig. 15,5), un fragment d'àmfora massaliota i un altre d'àmfora púnica, tres d'ibèrica i vuit d'itàlica.

UE 1009. Sitja núm. 1. Primer nivell.

Assenyallem la identificació de cinc fragments de vernís negre amb un plat de la forma Lamboglia 36 en campaniana A (fig. 15,10), dotze de ceràmica

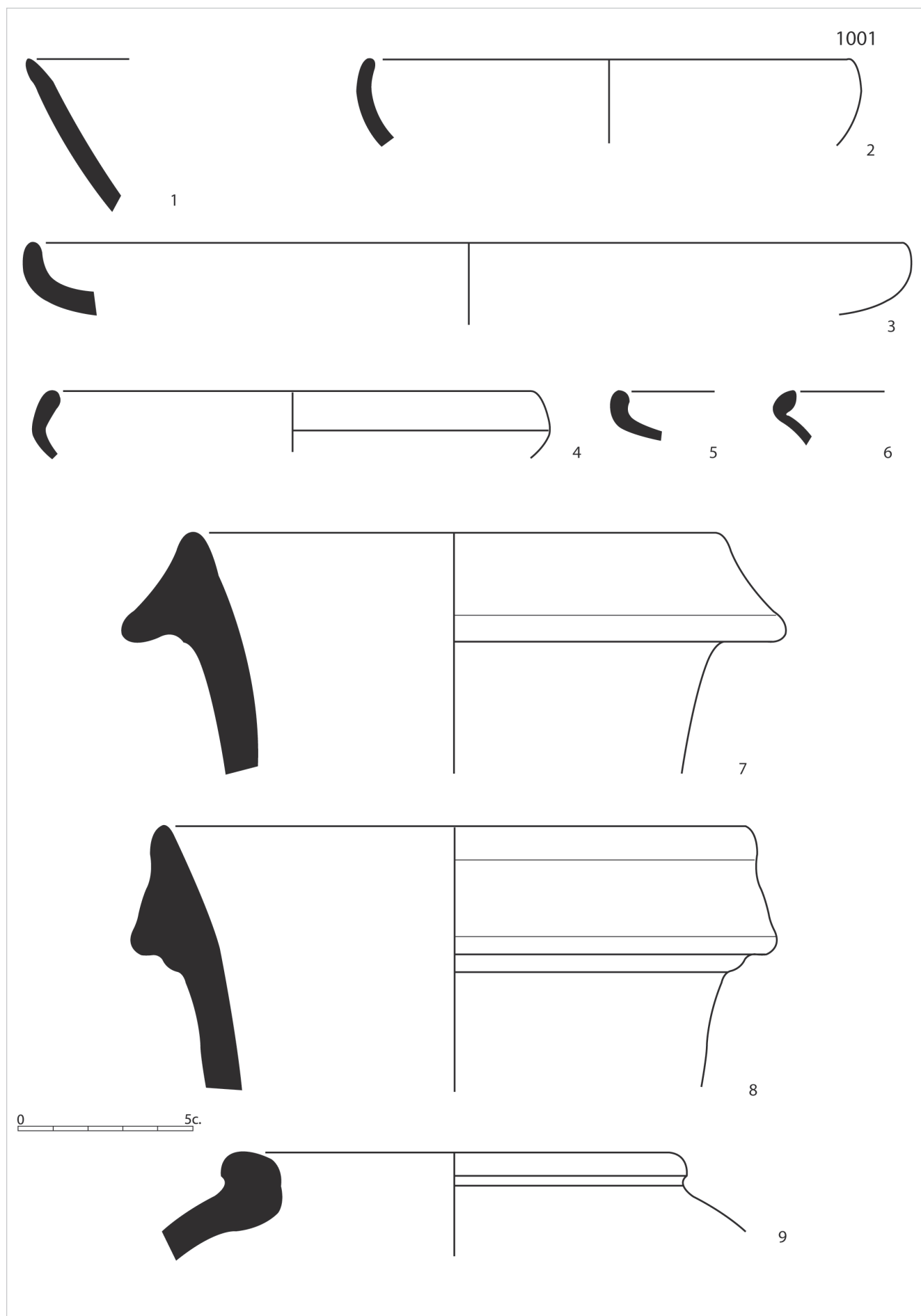

Fig. 10. Estrat superficial. Ceràmica campaniana, grisa emporitana i àmfores.

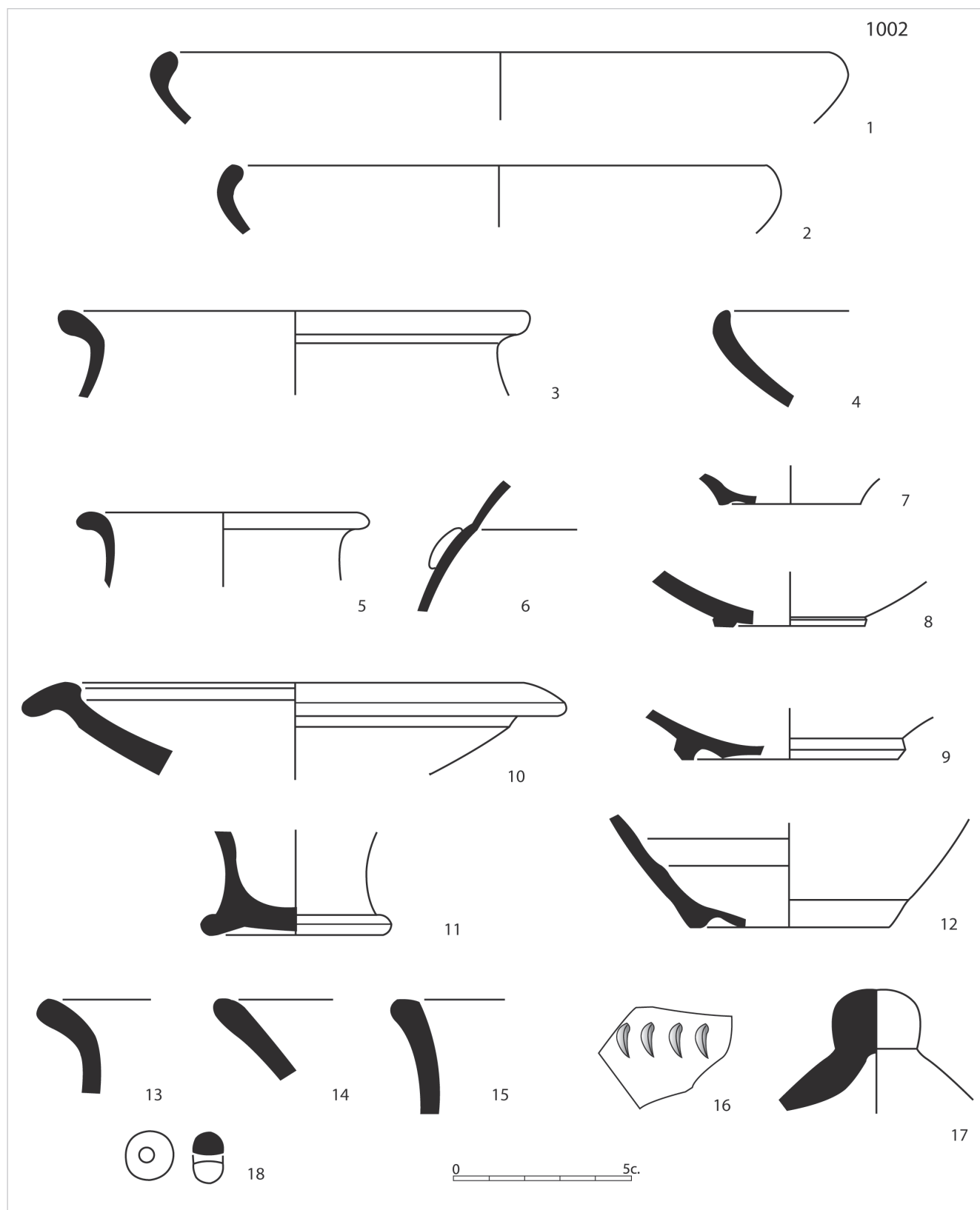

Fig. 11. UE-1002. Ceràmica grisa emporitana i de tradició indígena (1 a 9 i 12); ceràmica campaniana (10 i 11); ceràmica comuna a mà (13 a 17); dena de collaret, de pasta de vidre (18).

grisa emporitana, amb la forma A-II (fig. 15,8) i D-I (fig. 15,9), seixanta-cinc de ceràmica comuna oxidada (fig. 15,11) i vint-i-tres fragments d'àmfora de vi itàlica.

UE 1010. Sitja núm. 1. Segon nivell.

S'han identificat vuit fragments de ceràmica envernissada de negre, entre els quals un plat de la forma Lamboglia 5 en campaniana B, amb el fons intern

decorat amb cercles incisos concèntrics. En el fons extern hi ha gravat *post cocturam* el signe ibèric Tu (fig. 16,7). Pel que fa a la ceràmica grisa emporitana, se n'han recuperat vint-i-vuit fragments, amb les formes D-I (fig. 17,9) i plats plans de la forma C (fig. 17,7 i 8), cinquanta-cinc de ceràmica de parets fines itàlica, amb la forma Mayet 3 (fig. 16,3), una de les quals amb una faixa impresa a la panxa a prop del

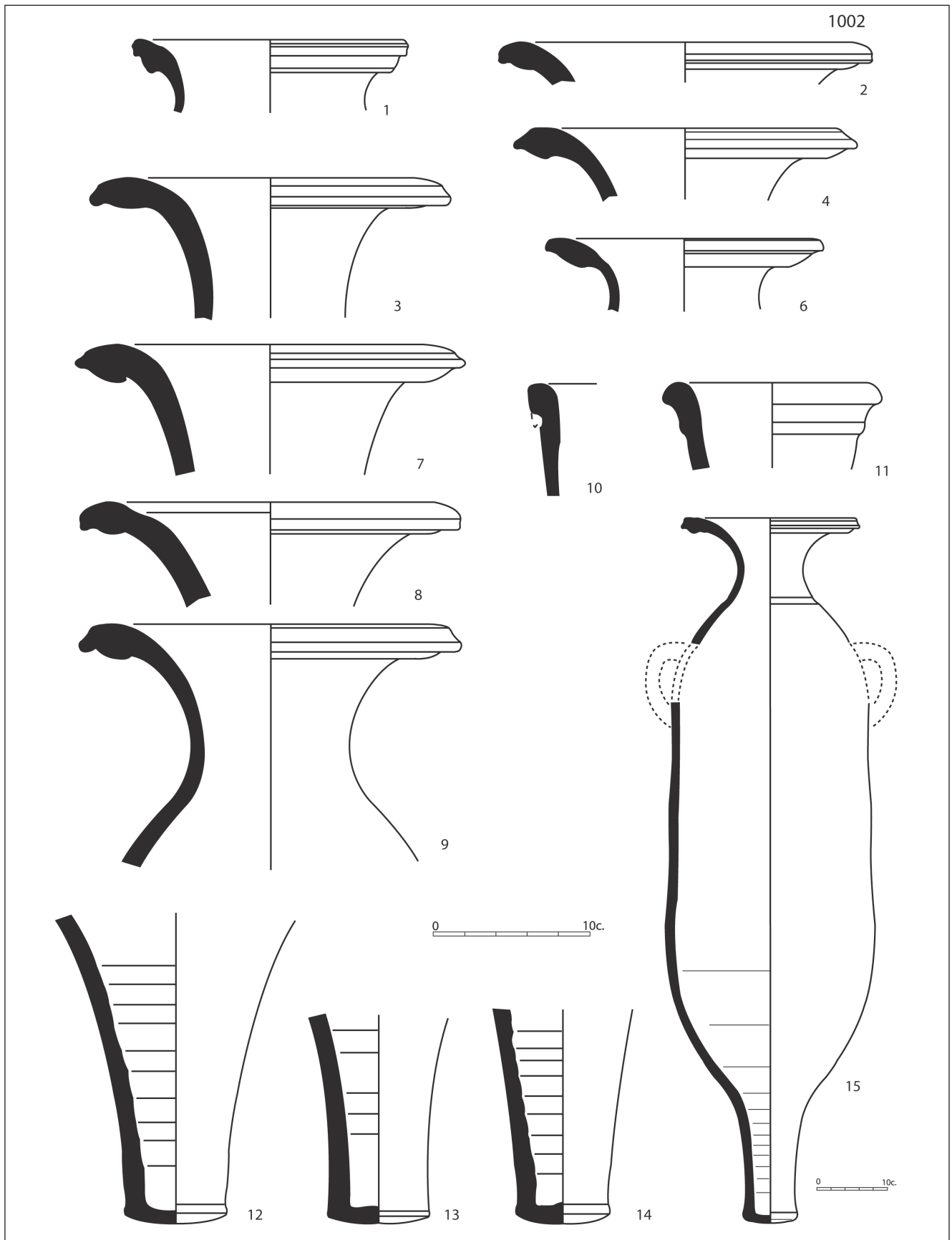

Fig. 12. UE-1002. Àmfores púniques.

coll d'impressions el·líptiques i d'aspecte més globular (fig. 16,4), dos-cents noranta-set fragments de ceràmica comuna oxidada de tradició indígena (fig. 17,10 i 11), amb imitacions dels gobelets de la forma Mayet 2 i 3 de la ceràmica de parets fines (fig. 17,4), cent quaranta-tres de ceràmica grollera reduïda (fig. 17,1

a 3, 5 i 6), amb una interessant cassola àpode, de base plana i nanses rectes alçades per damunt de la vora (fig. 16,2), un plat de ceràmica de roig intern pompeïà (forma 3 *Luni* 1) (Aguarod 1991: 63-67) (fig. 16, 1) i dos morters campanians de llavi triangular (fig. 16,8 i 9) de la forma 1 *Emporiae* 36.2 (Aguarod

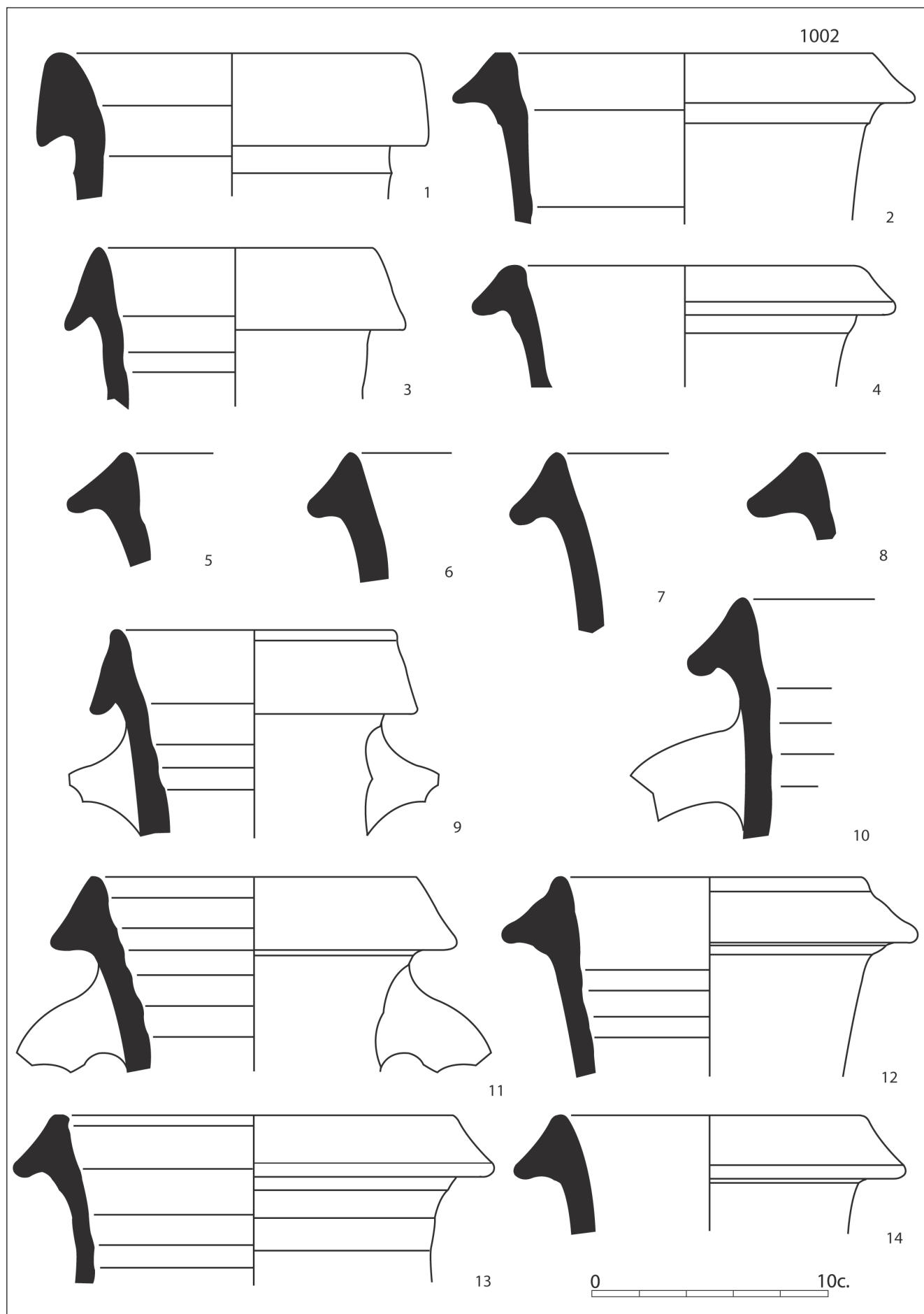

Fig. 13. UE-1110. Àmfores grecoitàliques i itàliques Dressel 1A.

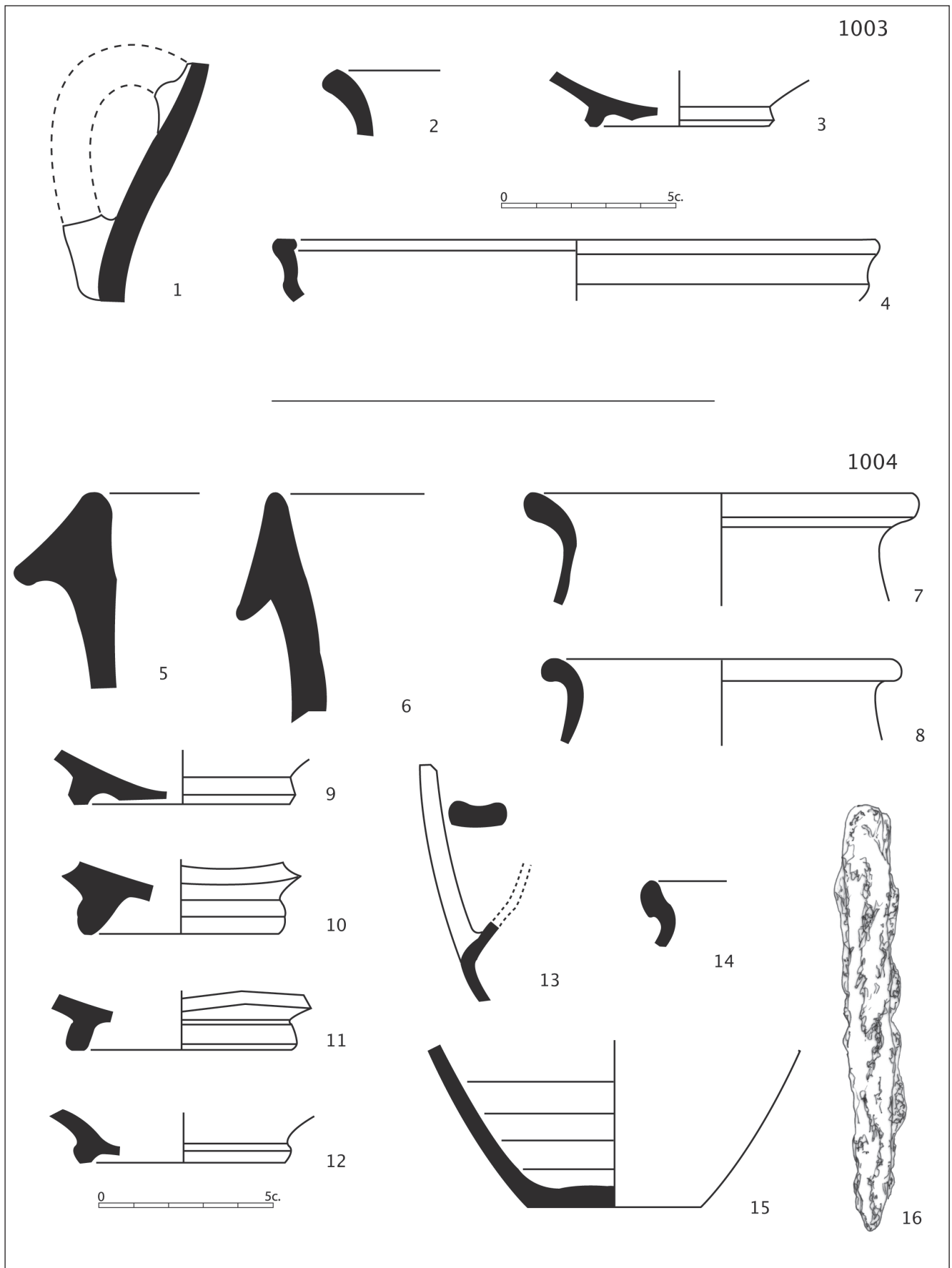

Fig. 14. UE-1003. 1 i 2, ceràmica comuna reduïda; 3 i 4, ceràmica emporitana. UE-1004. 5 i 6, àmfora itàlica; 7, 8, 9, 12 i 13, grisa emporitana; 10 i 11, ceràmica campaniana; 14, i 15 ceràmica comuna; 16; clau de ferro.

1991: 123-129). Només un fragment d'àmfora púnica i noranta-tres d'itàlica, cinc fragments de *tegula* i dos *imbrex*. Assenyalem també la localització d'un frag-

ment d'un polidor de pedra (fig. 17,12), d'uns claus de ferro (fig. 17,13) i un fragment de banya (fig. 17,14).

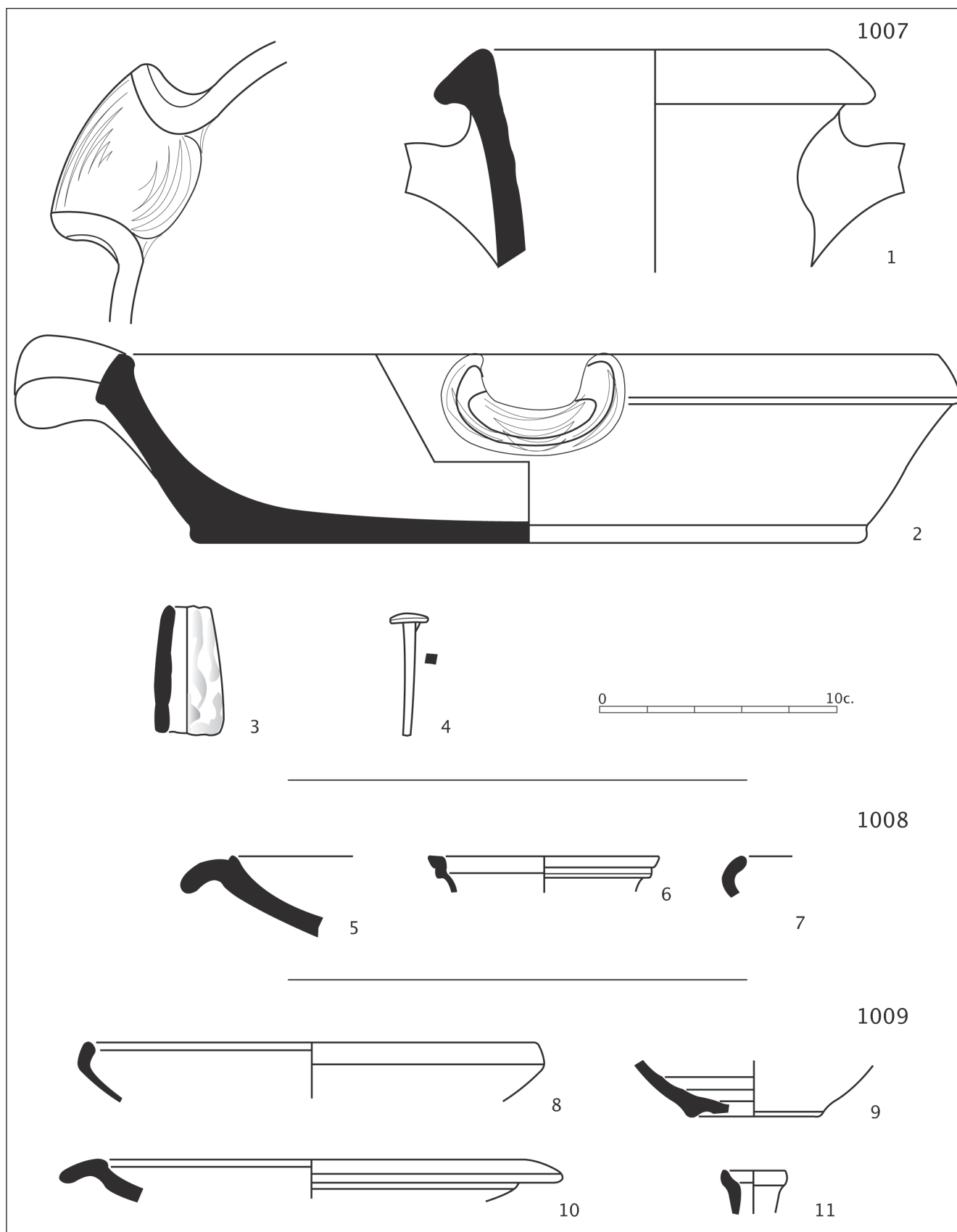

Fig. 15. UE-1007. 1, àmfora itàlica; 2, morter itàlic; 3, tub de ferro; 4, clau de bronze. UE-1008. 5, morter; 6, ceràmica oxidada; 7, ceràmica grisa emporitana. UE-1009. 8 i 9, ceràmica grisa emporitana; 10, campaniana A; 11, ceràmica oxidada.

UE 1011. Sitja núm. 2. Primer nivell.

Un fragment de ceràmica àtica, cinc de ceràmica de vernís negre un dels quals correspon a un plat de la forma Lamboglia 5 (fig. 18,5), catorze fragments de grisa emporitana, amb ansats de la forma D-I (fig. 18,6 i 9), tres fragments de ceràmica d'engalba

blanca, dos fragments de *kalathos*, cinquanta-quatre de comuna oxidada de tradició local (fig. 18,7 i 8), quaranta-un de grollera reduïda (fig. 18,3), vint fragments de ceràmica comuna itàlica amb tres peces ben identificades, un plat-tapadora de la forma 3 *Celsa* 80.8145 (Aguarod 1991: 113-115), una cassola de vora

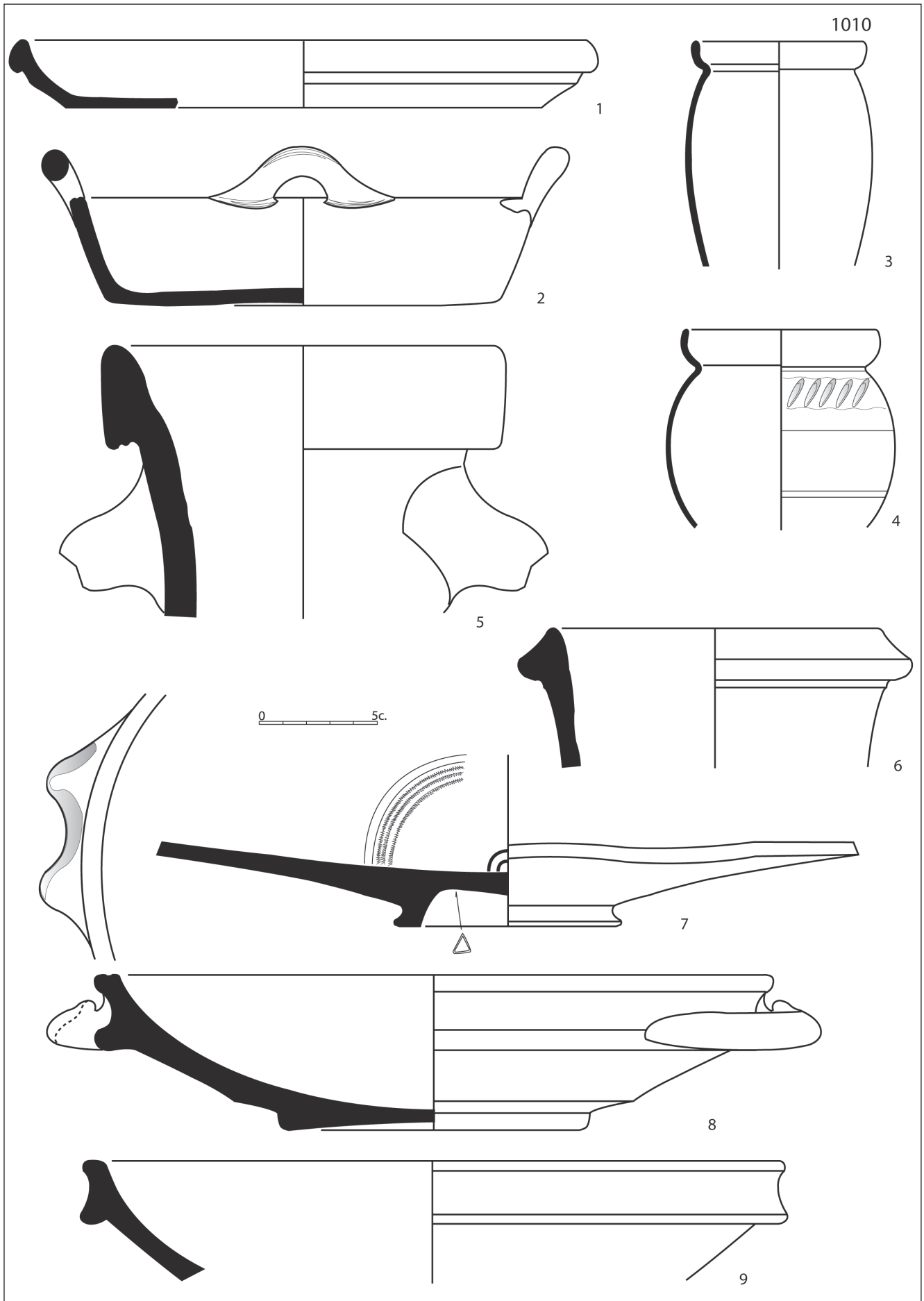

Fig. 16. UE-1010. 1, ceràmica itàlica amb vernís roig intern; 2, cassola de ceràmica comuna reduïda; 3 i 4, ceràmica de parets fines; 5 i 6, àmfora itàlica; 7, campaniana B; 8 i 9, morters itàlics.

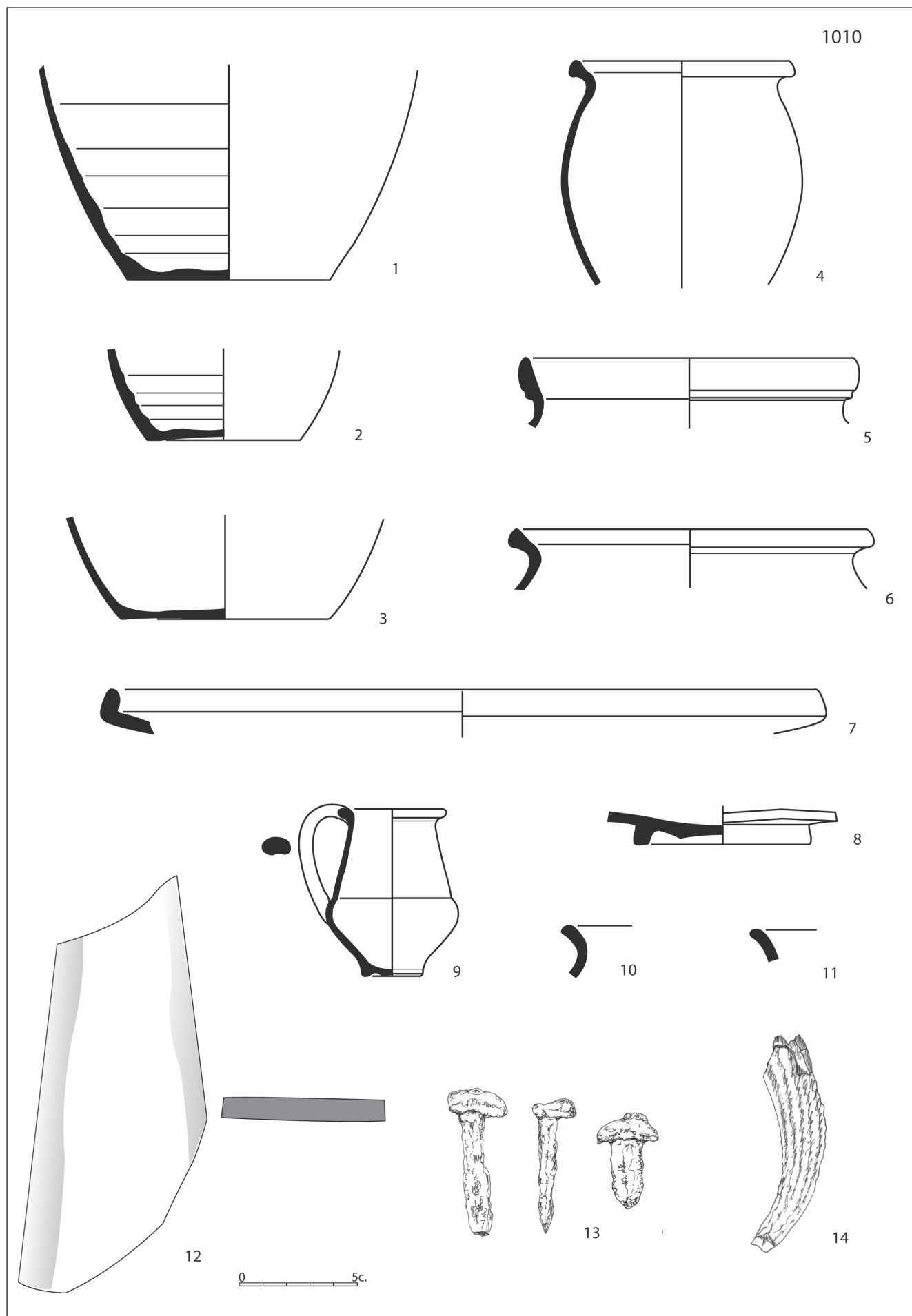

Fig. 17. UE-1010. 1 a 6, ceràmica comuna; 7 a 9, ceràmica grisa emporitana; 10 i 11, ceràmica oxidada de tradició indígena; 12, placa de pedra polida; 13, claus de ferro; 14, banya de cérvol tallada.

bífida de la forma 4 Vegas 14 (Aguarod 1991: 93-96) (fig. 18,2) que va ser reparada després de trencar-se amb grapes de plom i una paella (forma *Celsa* 84.13596) (fig. 18,4) realment extraordinària atès que és una peça poc freqüent en aquest territori (Aguarod 1991: 96-98). També es van aplegar vint fragments d'àmfora púnica (fig. 18,12) i cent trenta-set d'àmfora de vi itàlica, grecoitàlica i Dressel 1A (fig. 18,10 i 11).

UE 1012. Sitja núm. 2. Segon nivell.
Sense material.

UE 1013. Sitja núm. 3. Farciment.

Hem inventariat setze fragments de ceràmica envernissada de negre, amb una base de campaniana A, amb un petit cercle inscrit en el fons intern (fig. 19,9), deu fragments de ceràmica grisa emporitana amb les formes B (fig. 19,3) i D-I (fig. 19,1 i 2), seixanta-vuit fragments d'oxidada comuna de tradició local (fig. 19,6, 7 i 10), amb algunes peces de fort regust antic (fig. 19,4 i 8), trenta-tres de reduïda grollera (fig. 19,11), quatre fragments d'àmfora massaliota, trenta-cinc d'ibèrica local, tres de púnica i quatre d'itàlica. Assenyalem també un interessant polidor de pedra de secció hexagonal (fig. 19,12).

UE 1014. Sitja núm. 4. Farciment.

Molt poques troballes. Una urna/olla de perfil en essa (fig. 20,3), una cassola de ceràmica comuna itàlica de llavi anular i ben marcat (fig. 20,1) variant de la forma 4 Vegas 14 i un petit tub cilíndric de bronze, potser un mànec (fig. 20,2).

UE 1015. Sitja núm. 5. Farciment.

Entre la ceràmica fina assenyalem vuit fragments de ceràmica grisa emporitana, amb la forma D-I (fig. 20,5 i 6), trenta-quatre fragments de comuna oxidada de tradició indígena, tres fragments de grollera reduïda, quatre fragments de morter campanià, dos fragments de *tegulae*, nou fragments d'àmfora massaliota, vuit d'àmfora púnica, dotze d'àmfora ibèrica i vint-i-dos d'itàlica. També es recuperà un fragment d'un recipient gran de pedra (fig. 20,4).

UE 1016. Sitja núm. 6. Farciment.

Poc material. dos fragments de ceràmica de vernís negre amb un petit got de la forma Lamboglia 27 en campaniana A (fig. 21,1), trenta-cinc fragments de ceràmica grisa emporitana amb les formes B (fig. 21,2 i 3), A-II (fig. 21,4), A-III (fig. 21,5) i D-I (fig. 21,7), de perfil arcaic, noranta-tres fragments de comuna oxidada de tradició local (fig. 21,8 i 10), quaranta-un de grollera reduïda (fig. 21,9), un fragment d'àmfora itàlica i quatre d'indeterminada.

UE 1018. Dipòsit. Farciment.

Cinc fragments de ceràmica envernissada de negre, entre els quals dues vores de campaniana A de les formes Lamboglia 25 (fig. 21,16) i 26 (fig. 21,17), set fragments de ceràmica grisa emporitana entre els quals una base de la forma D-I (fig. 21,19) de perfil antic, vuitanta-tres fragments de comuna oxidada de tradició indígena, amb recipients de formes diverses (fig. 21,13, 14 i 18), dotze fragments de grollera reduïda, 1 fragment d'àmfora massaliota, set d'àmfora púnica, vint-i-nou d'ibèrica (fig. 21,11 i 12) i quaranta-cinc d'itàlica.

UE 1020. Cabana 1. Fase 1. Dipòsit.

Poc material. Un fragment de ceràmica de vernís negre, sis fragments de ceràmica grisa emporitana amb una base i una vora que assimilariem a la forma A-II (fig. 22,2 i 3), quaranta fragments de comuna oxidada de tradició ibèrica (fig. 22,4), vint fragments de grollera reduïda, amb una olla/urna de perfil en essa (fig. 22,1), tres fragments d'àmfora púnica, set d'àmfora ibèrica i vint-i-tres d'itàlica. Es va recuperar també un polidor de pedra (fig. 22,5).

UE 1021. Fossa petita.

Molt poc material. Vuit fragments de ceràmica grisa emporitana, amb les formes A-II (fig. 22,7) i D-I (fig. 22,6), quatre fragments de comuna oxidada de tradició local, tres fragments de grollera reduïda, tres fragments d'àmfora púnica i quinze d'itàlica, amb un peu de grecoitàlica (fig. 22,8).

UE 1025. Enderroc sobre sitja núm. 1.

Entre els tres fragments de ceràmica de vernís negre hem identificat un plat de la forma Lamboglia 36 en campaniana B (fig. 23,4), sis fragments de ceràmica grisa emporitana, vint-i-vuit de comuna oxidada de tradició ibèrica, deu de grollera reduïda, amb algunes olles/urna de base plana (fig. 23,1 i 2), i fragments decorats amb cordons aplicats amb incisions (fig. 23,3), un fragment de morter, onze fragments d'àmfora púnica, quatre d'ibèrica i cinquanta-un d'itàlica, entre els quals un peu de grecoitàlica (fig. 23,5).

UE 1026. Mur meridional de la cabana núm. 2.

Una vora d'urna/olla de perfil en essa (fig. 23,6) i una petxina (fig. 23,7).

En conjunt, aquest material planteja qüestions de notable interès que convé comentar abans d'intentar centrar-nos en la cronologia general proposada a l'ocupació d'aquell establiment al moment d'implantació, al de cada una de les fases i al d'abandonament aparentment pacífic del lloc.

Dissenyem un quadre-resum del material cronològicament fiable aplegat en l'excavació.

Ceràmica d'importació

Campaniana A: formes Lamboglia 5, 25, 26, 27, 31 i 36. Són formes ben presents i característiques del segle II aC (Sanmartí 1978: 402). És interessant constatar, tal com passa en molts altres jaciments, que el plat de la forma 36 és el més ben representat en els nivells més moderns de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis (Burch *et al.* 2000: 95) i que trobem també, per exemple, en el farciment de les sitges Gall 1 i 2 del criptopòrtic del fòrum d'Empúries, a l'entorn del 100 o poc més tard (Aquilué *et al.* 1984: 382-383, fig. 124,18 i 19) o a Can Pons (Arbúcies) i per a la qual ha estat proposada una datació de finals del segle II i de la primeria de l'I aC com igualment per a la 31, també identificada a Can Pons (Morel 1981: 120-121 —forma 36— i 238 —forma 31—).

Campaniana B: formes Lamboglia 3 i 5.

Convindria ressenyar que, entre la modestíssima col·lecció de ceràmica envernissada de negre recuperada, domina notablement la de tipus A sobre la B en nombre de fragments i d'individus, una circumstàn-

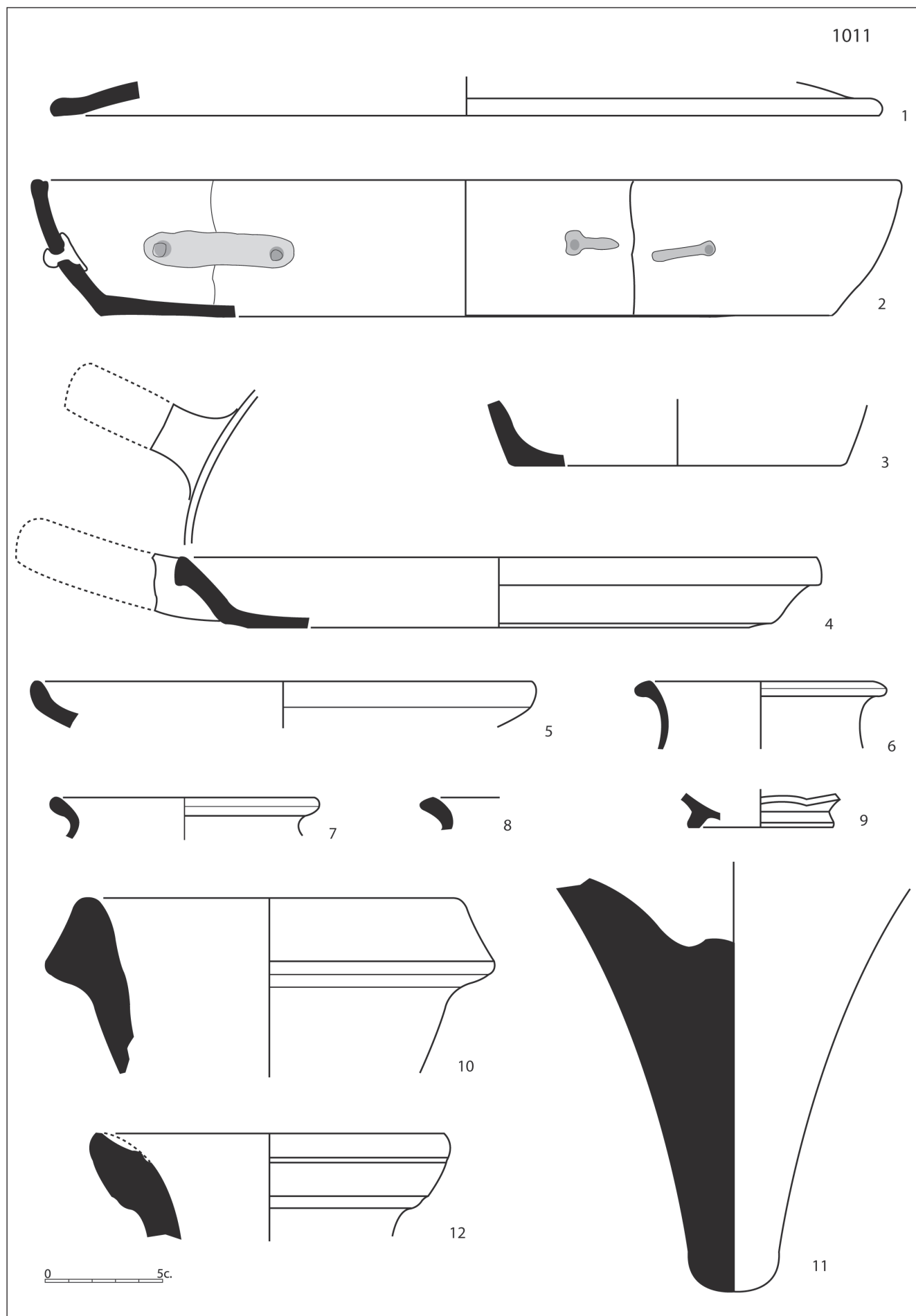

Fig. 18. UE-1011. 1 a 4, ceràmica itàlica micàcia; 5, ceràmica campaniana; 6 a 9, grisa emporitana; 10 a 12, àmfores.

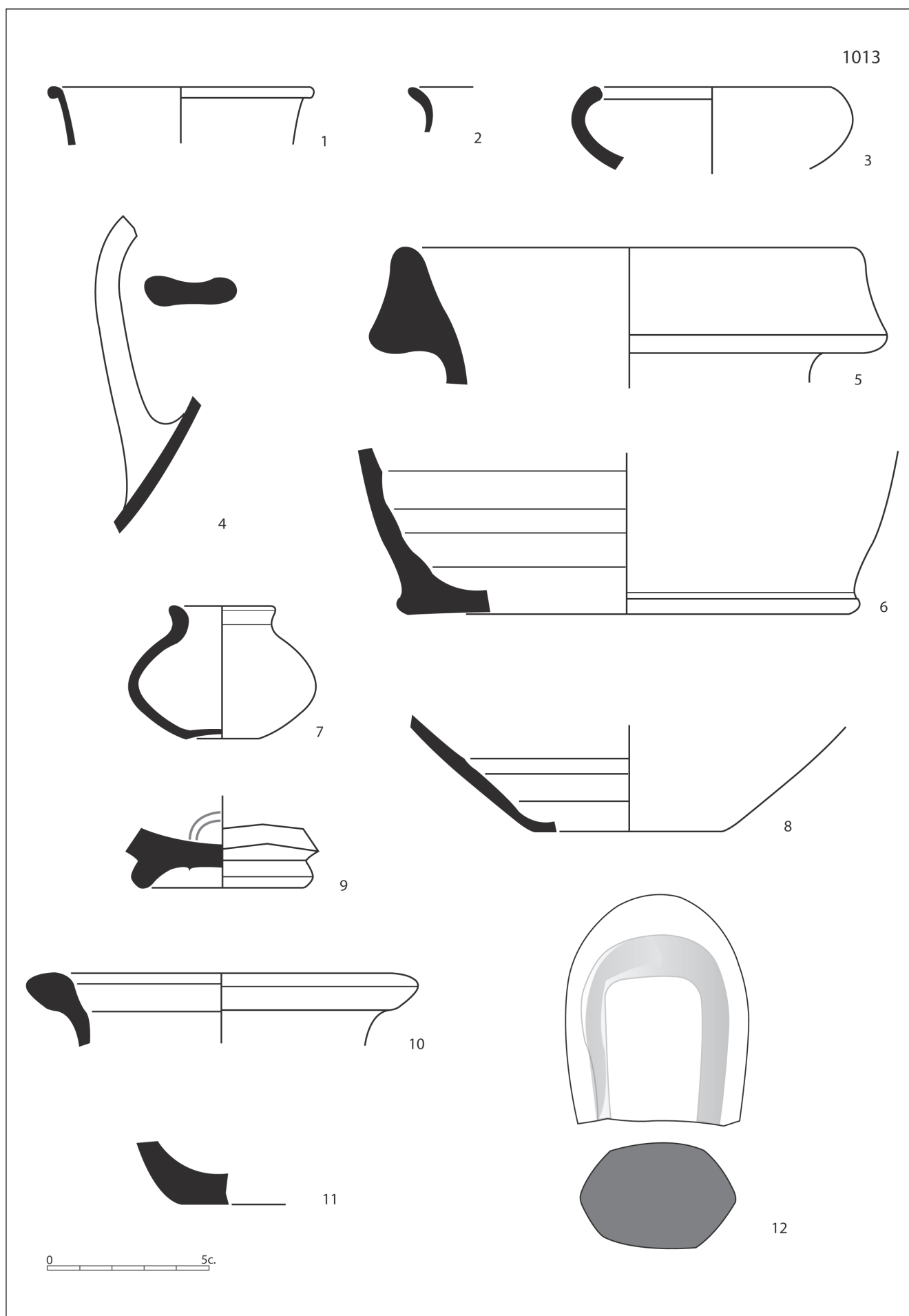

Fig. 19. UE-1013. 1 a 4, ceràmica grisa emporitana i de tradició indígena; 5, àmfora itàlica; 6 a 8, 10 i 11, ceràmica comuna; 9, ceràmica campaniana; 12, pedra d'esmolar.

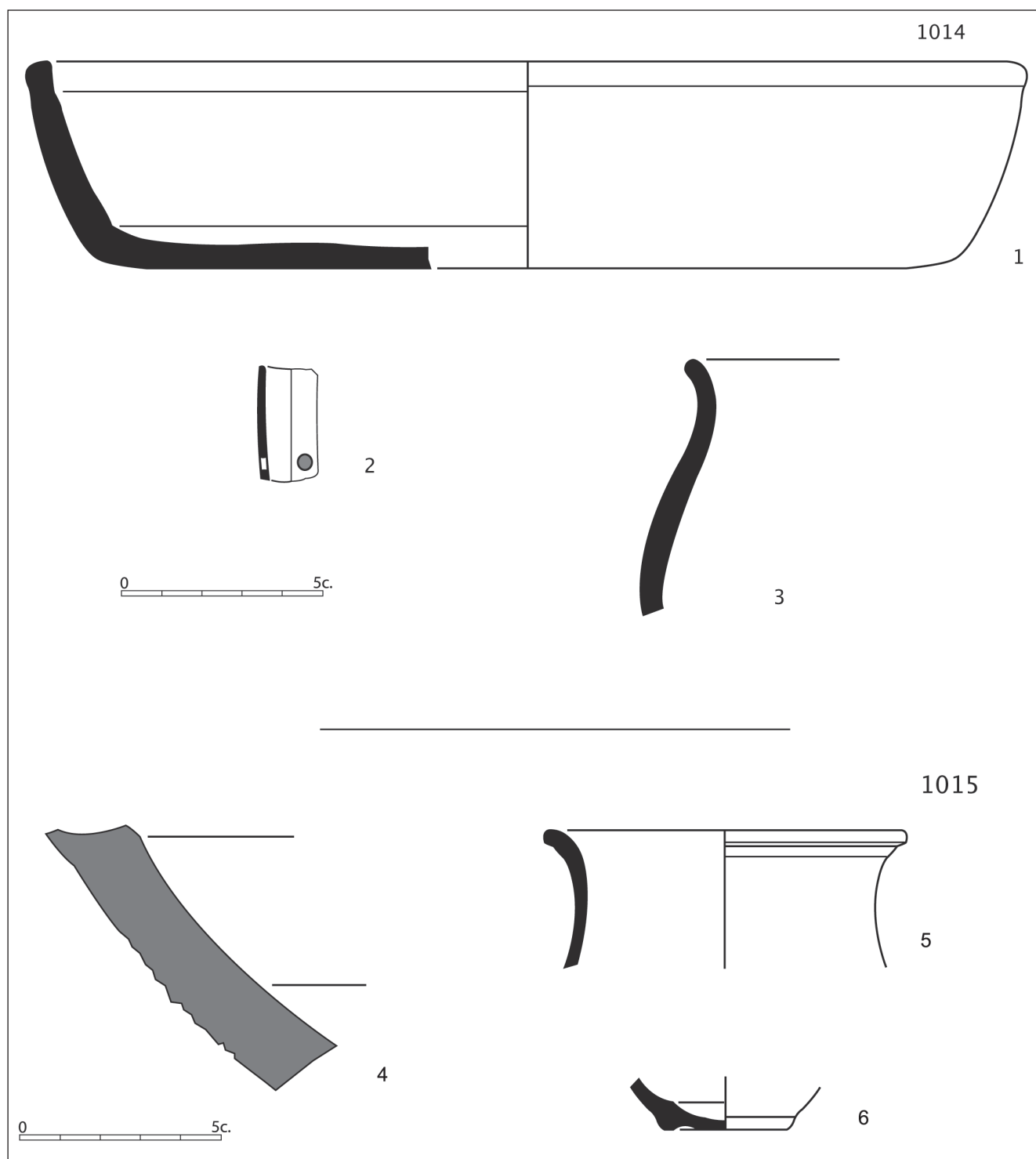

Fig. 20. UE-1014. 1. Cassola de ceràmica itàlica micàcia; 2, tub de bronze; 3, olla de ceràmica comuna reduïda. UE-1015. 4, paret de morter de pedra; 5 i 6, ceràmica emporitana.

cia que a grans trets assenyalen més cap al segle II que cap a l'I aC.

Ceràmica de parets fines: dos gots de forma Mayet 3, un dels quals és assimilable a la variant B atesa la presència d'una banda d'impressions el·líptiques decorant la part alta del cos. López (1989: 104-119), que ha estudiat amb detall aquests recipients, proposa cronologies de darrer terç del segle II aC en endavant amb paral·lels al farciment inferior de Casa Pastors, a Girona (Nolla 1999: 184-185; Nolla i Casas 2009: 63-65) o a Can Pons (Arbúcies), en ambdós casos en contextos de primer terç del segle I aC.

Recordem la presència d'unes poques imitacions en ceràmica local de la forma Mayet 2 i 3, recuperades en aquest mateix jaciment.

Ceràmica comuna itàlica: una plata de vora ben marcada (forma 3 *Luni* 1) del tipus roig intern pompeïà, un plat/tapadora, dues cassoles, una amb la vora bífida, i una paella.

El conjunt és, malgrat tot, notable, pel nombre, per les formes i pel bon estat de conservació de les peces. És interessant la localització d'una plata de la forma 3 *Luni* 1 de roig intern pompeïà (Aguarod 1991: 63-67) amb cronologies generals situades a partir del darrer quart del segle II aC. Aquesta forma és

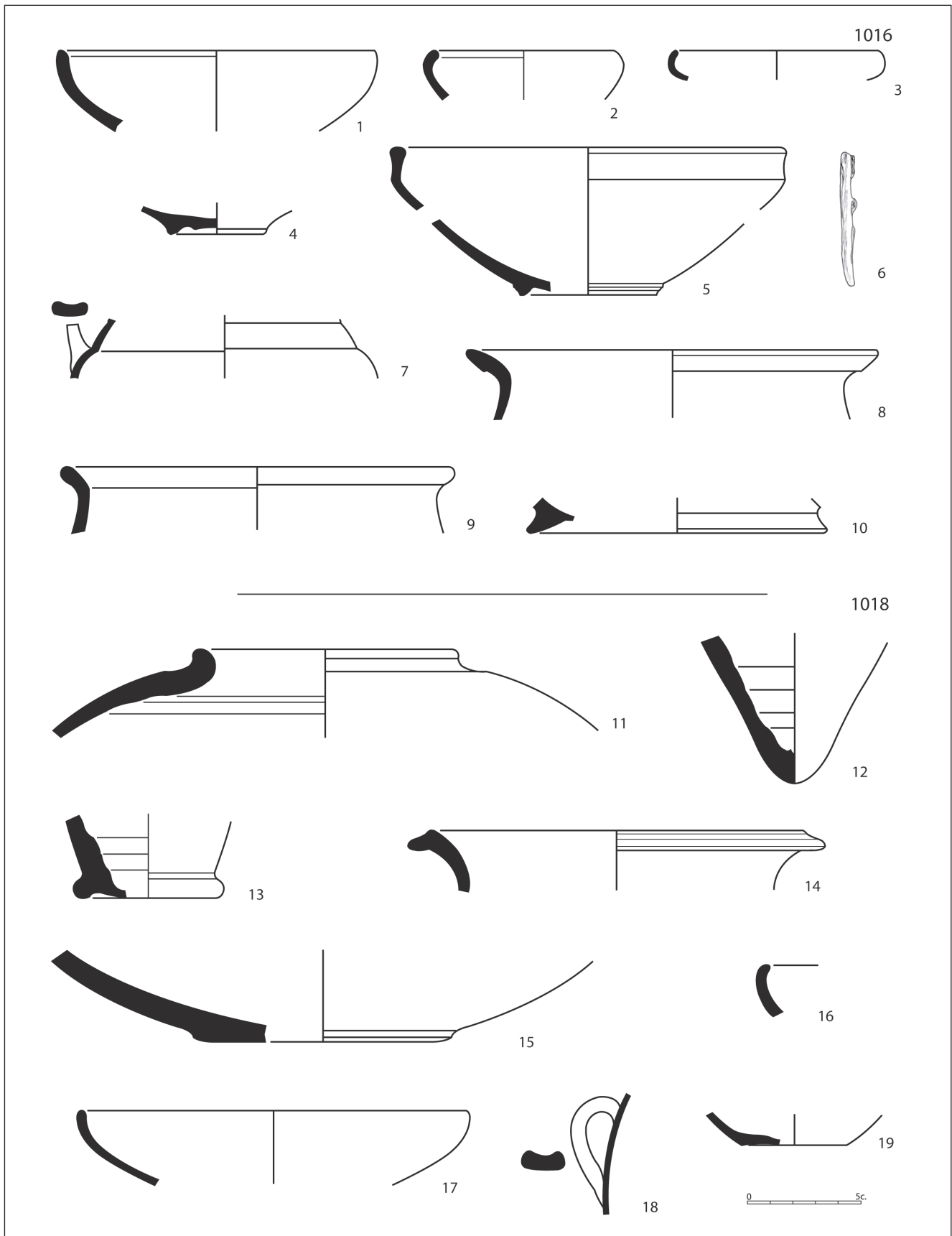

Fig. 21. UE-1016. 1, Ceràmica campaniana; 2 a 7, ceràmica grisa emporitana; 8 a 10, ceràmica oxidada. UE-1018. 11 i 12, àmfora ibèrica; 13, 14 i 18, ceràmica oxidada de tradició indígena; 15, morter; 16 i 17, ceràmica campaniana A; 19, grisa emporitana.

ben present a Empúries en contextos de la primera meitat del segle I aC (Bastit 1986: 56).

Pel que fa a les formes de comuna itàlica, el plat-tapadora de la forma 3 *Celsa* 80.8145 (Aguarod 1991: 113-115) és present a Empúries des del segon quart

del segle II aC ja que es troba ben representat en els nivells de construcció de les cisternes de l'anomenat *Praesidium* de la ciutat regular (Bastit 1986: 31). Hauríem de proposar una cronologia a partir de mitjan segle II aC per a les cassoles de base plana

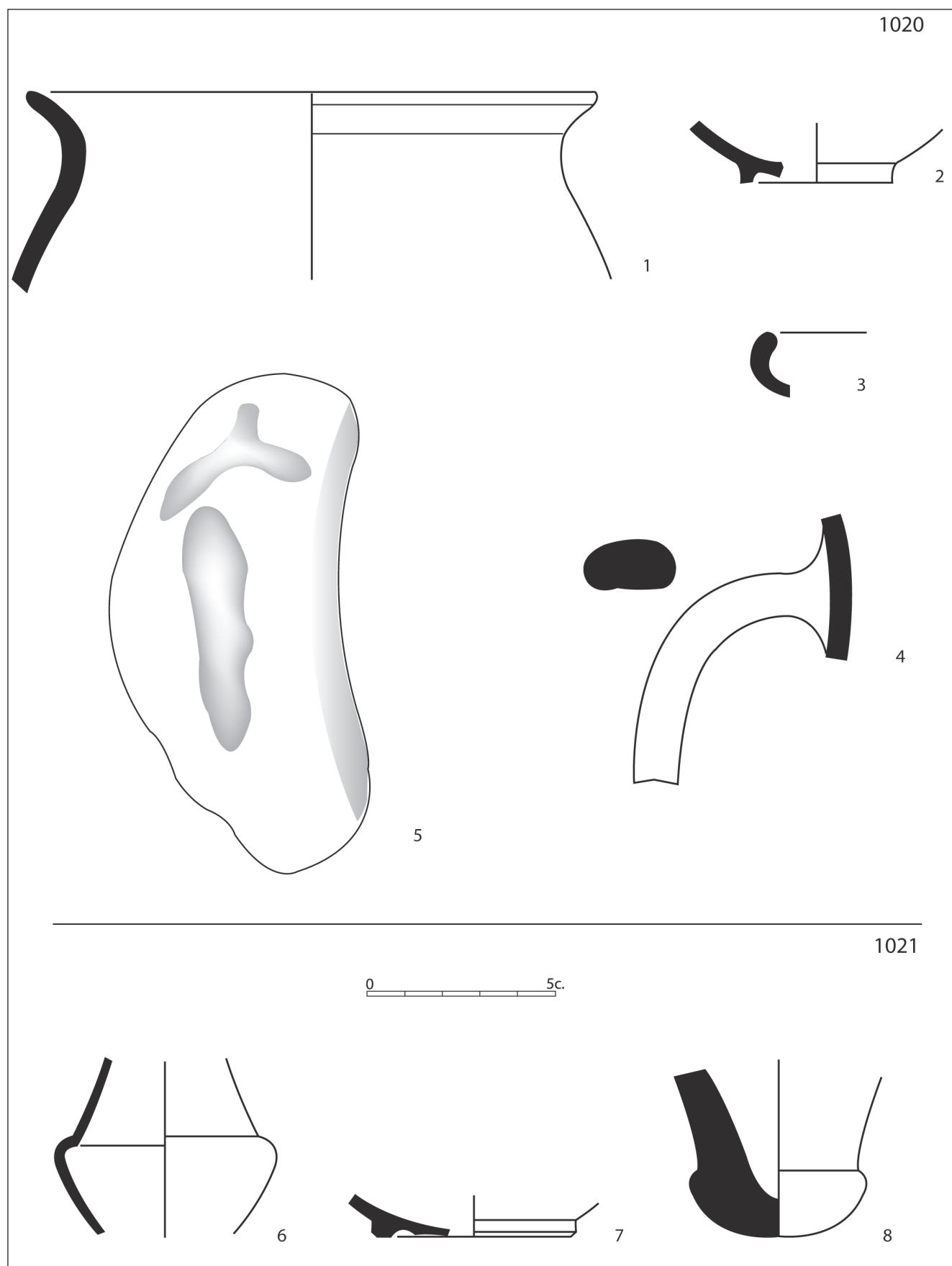

Fig. 22. UE-1020. 1 i 4, ceràmica comuna; 2 i 3, grisa emporitana; 5, pedra amb senyals d'ús. UE-1021. 6 i 7, grisa emporitana; 8, peu d'àmfora itàlica.

de la forma 4 Vegas 14 (Aguarod 1991: 93-96), amb la vora bífida o no, ben presents a Empúries tant l'una com l'altra (Bastit 1986: 35-36 i 39, respectivament). I més que notable és la paella de la forma

Celsa 84.13596, de la qual en coneixem un paral·lel procedent de l'estrat V de l'excavació de la Muralla Rubert d'Empúries que caldria datar vers el 100-80 aC (Aguarod 1991: 96-98).

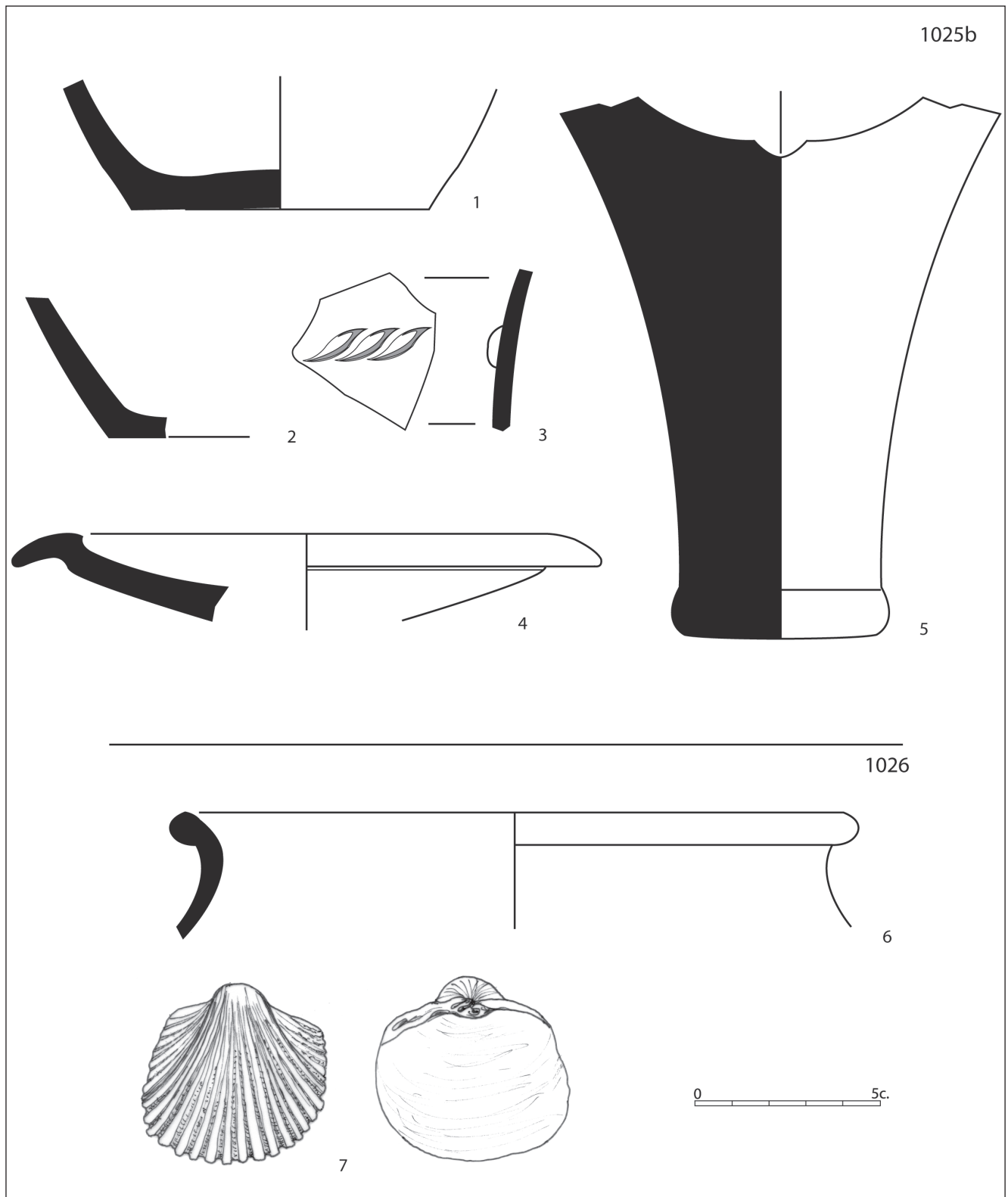

Fig. 23. UE-1025b. 1 a 3, ceràmica comuna reduïda; 4, Campaniana A; 5, àmfora itàlica. UE-1026. 6, ceràmica comuna; 7, petxina.

Morters

Ben representats. Són majoria els d'origen campanià de llavi triangular (forma 1 *Emporiae* 36.2), amb alguna variant interessant i un d'origen massaliota de llavi arrodonit i recte. Aguarod (1991: 123-129) proposa una cronologia a partir de mitjan segle II i fins a mitjan segle I aC. Són ben presents a Empúries (Bastit 1986: 74-76) i en molts altres jaciments d'aquest territori.

Ceràmica fina local

Ceràmiques emporitanes preferentment cuites a foc reductor. Està molt ben representada, fins al punt que és la terrissa de taula més comuna. El repertori de formes és diversificat amb ansats per beure de la forma D-I (tretze individus), als quals afegiríem tres fragments de perfil antic, amb nansa de cinta, fons lleugerament còncau i poc esvelts i un que cal relacionar amb la variant D-II; escudelles més o menys carenades de la forma A-II (dotze individus), dos de

la variant A-III, tres individus de la forma B i quatre de la forma C, i un plat pla.

El material és tipològicament representatiu d'un conjunt propi del segle II i primera meitat de l'I aC. En efecte, dominen, com sempre, els gots ansats (bicònics) de la forma D-I, de perfil característic de la producció "clàssica" d'aquesta ceràmica (Barberà, Nolla i Mata 1993: 32-36; Nolla 1999: 187; Nolla i Casas 2009: 71) però hi ha, en canvi, formant part del conjunt, tres exemplars més antics de perfils propis del segle III aC (Rodríguez 2000: 27-32) que podríem fer arribar a tot estirar als inicis de la segona centúria abans del canvi d'era, com podem observar en la fase antiga de l'excavació emporitana del Pàrking (Sanmartí, Nolla i Aquilué 1983-1984: 133-146, fig. 30,7). És un fet que cal considerar, tal com farem més endavant. Més moderna és la variant D-II (Barberà, Nolla i Mata 1993: 37; Nolla 1999: 187; Nolla i Casas 2009).

Només una mica per sota cal situar, quant al nombre d'individus, la forma A-II, amb algunes escudelles amb la carena imperceptible però majoritàriament ben marcada, com sol ser habitual en les peces més modernes (Sanmartí, Nolla i Aquilué 1983-1984: 133-146, fig. 30,3 i 32,2 a 4, 7 i 8; Barberà, Nolla i Mata 1993: 24; Nolla 1999: 186; Nolla i Casas 2009: 68-69). Hem d'assenyalar la inexistència de peces decorades amb una patina definint l'exterior del llavi.

Hi és també present la forma A-III (Barberà, Nolla i Mata 1993: 25; Nolla 1999: 186; Nolla i Casas 2009: 69), de cronologia semblant.

La forma B, un got en forma d'escudella de mides reduïdes, és també documentada. De cronologia molt més llarga, amb un inici dins del segle III i perdura fins a l'I aC (Barberà, Nolla i Mata 1993: 27-29; Nolla 1999: 189; Nolla i Casas 2009: fig. 55,2). Finalment, cal referir-se al plat pla, forma C, amb uns quants individus, que és una forma moderna dins de la producció "clàssica" no anterior al darrer quart del segle II aC (Barberà, Nolla i Mata 1993: 30-31; Nolla 1999: 186-187; Nolla i Casas 2009: fig. 55, 3).

Només testimonialment s'ha documentat la presència de ceràmica d'engalba blanca i de *kalathos* pintat (*supra*), cosa que no deixa de ser sorprenent atès que aquests tipus ceràmics són sempre ben representats en contextos de segona meitat/darrer terç del segle II i primers dos terços del segle I aC.

Àmfores

N'hi ha de tres tipus: àmfora ibèrica, ben representada i sempre local; àmfora púnica amb la forma Mañà C majoritària, conjuntament amb representació escadussera d'altres formes lligades gairebé exclusivament al comerç de salaons de peix produïdes al nord d'Àfrica, i àmfores itàliques, amb un conjunt mixt de grecoitàliques característiques de la primera meitat del segle II aC i de Dressel 1A.

Pel que fa a les àmfores púniques i, concretament, a la forma Mañà C / T.7.4.1.1, a bastament documentades algunes de les seves variants fins a època d'August, pot sorprendre la quantitat d'individus arreplegats. La cronologia proposada se situaria dins de la primera meitat del segle II aC. A Empú-

ries és ben representada en els nivells constructius de les cisternes de l'anomenat *Praesidium* de segona meitat/segon quart del segle II aC (Aquilué *et al.* 1984: 434-435, fig. 145, 109 i 454-455, fig. 155,4). El seu origen s'hauria de situar a Cartago i en algun altre punt de l'actual Tunísia (Ramon 1995: 209-210, fig. 79, fig. 175, 235-238 i fig. 176, 239-246).

Una altra forma que recorda les formes T.7.5.3.1 i T.7.7.1.1 de Ramon que aquest autor situa entre el segle II i bona part de l'I aC, amb origen a la Bizacena i en general en el territori actual de Tunis (Ramon 1995: 217, fig. 90 i 219, fig. 93, respectivament), en coneixem paral·lels pròxims a Empúries mateix, en context de segon quart del segle II aC (Aquilué *et al.* 1984: 448-449, fig. 152,5) o a Bordegassos (Sant Morilopriu), en una sitja colgada molt a principis del segle I aC (Casas, Merino i Soler 1991: 127, fig. 4,7).

Les àmfores de vi itàliques són les més abundants tant pel que fa a individus com a fragments. Només hi són representades dues formes, les grecoitàliques i les Dressel 1A i, si es vol, una munió de recipients intermedis que no estan sencers i, per tant, és impossible atribuir-los a un grup o a un altre. Pel que fa a les grecoitàliques al costat d'alguns envasos més antics de vers el 200 aC, amb llavis molt oberts i peus característics, molts altres són representatius del segon i tercer quart del segle II aC, amb perfils més tancats i peus cilíndrics massissos acabats amb una mitja esfera. Les Dressel 1A mostren un llavi menys triangular, més recte i més alt amb peus convencionals diferents dels de les grecoitàliques. Tan interessant com el que hi ha és el que hi manca, ni un perfil de Dressel 1B.

Pel que fa a les ceràmiques comunes oxidades de tradició local, ben poc ens aporten a la voluntat de fixar amb la màxima precisió la cronologia del jaciment. Gerres, gots, recipients més grans d'emmagatzematge són ben presents en aquest territori, en establiments de tota mena, sobretot durant el segle II aC, i esdevenen rars durant la centúria següent. Els atuells de terrissa grollera reduïda, cassoles, olles i urnes de base plana, sense coll i llavi obert vers l'exterior, són ben presents en jaciments del segle II i I aC en aquest territori.

Davant de totes aquestes circumstàncies proposaríem datar l'origen de la Muntanyeta vers el 200 aC, tal com posarien de manifest algunes peces antigues de la ceràmica emporitana, unes quantes àmfores grecoitàliques i l'àmfora púnica Mañà C, concretament T.7.4.1.1 de Ramon, datada amb fermesa en aquells mateixos anys. Pel que fa a l'abandonament del lloc, l'hauríem de situar a prop del canvi de segle, a l'entorn del 100 aC, tal com ho assenyalaria la forma C i D-II de la ceràmica emporitana, alguna de les formes de la ceràmica comuna itàlica i els dos gots de parets fines. En canvi, no sembla que puguem anar gaire més enllà, tal com indicaria la manca d'àmfores Dressel 1 més modernes (B i C) o l'escassíssima presència de ceràmiques d'engalba blanca i ibèriques pintades i el predomini clar de la ceràmica campaniana A per damunt de la B. Altra-ment, no sembla que sigui possible datar la fi de la fase 1 i l'inici de la 2.

Monedes

Totes les monedes són *semis* ibèrics amb les mateixes característiques, però no són idèntiques. Observem petites diferències que posen en evidència que no foren encunyades al mateix moment o amb la mateixa matriu, la qual cosa no significa que no siguin contemporànies o que pertanyin a sèries diferents. Són detalls en els acabats i en el pes (entre 5 i 9 g). Sembla ben clar que els quatre primers *semis* amb el cap de Pal·las Atenea a l'anvers i un cavall al revers (sense que sigui possible veure-hi cap llegenda), totes elles amb pesos que van dels 5 als 7 grams, pertanyen a una única sèrie que, a causa del deteriorament i de la mala conservació de la superfície, no podem acabar d'identificar amb tota seguretat. La cinquena, amb un pes de 9 grams, al revers porta cavall i laura, però tampoc no podem llegir la llegenda. En general, però, les situem totes entre les sèries 1 i 4 d'*Untikesken* o Empúries (Villaronga 1977: 31 i 37), posteriors al 195 i anteriors al 160 aC.

Consideracions finals

La Muntanyeta és el paradigma d'un tipus de jaciment que comencem a conèixer i que defineix l'ocupació i explotació del territori durant l'ibèric recent quan aquesta part de la península es trobava sota el domini de Roma. No és altra cosa que una continuïtat de manera de fer però fortament intensificada com a conseqüència de la conquesta que, en aquesta àrea geogràfica, significà l'obligació d'abandonar alguns *oppida*, entre els quals els més grans i importants jeràrquicament.

El model es repeteix una vegada i una altra, a base d'establiments senzills de tipus familiar amb unes quantes estances que reproduïen models ben assumits i antics, amb petits fonaments i sòcols de pedra seca o unida amb fang, alçat de tova i coberta amb embigat de fusta i pel damunt brancatge i fang pastat amb palla. A l'interior, en els habitatges, s'hi troben llars en alguns casos molt ben obrades com ara al jaciment de Can Pons a Arbúcies (Font *et al.* 1996: 93-103), entre els més ben documentats. Els sòls eren preferentment de terra piconada.

A la Muntanyeta, com en altres llocs, hem documentat indicis interessants de valor divers i que no és fàcil explicar. Recordem el cobriment de paret a base de morter de calç, un fet que potser era més freqüent però que només es documenta puntualment, o la presència d'un aljub associat a la primera fase, amb recobriment d'un excel·lent morter hidràulic o fragments fora de lloc de sòls d'*opus signinum* que és difícil de saber d'on vénen amb tota seguretat però que fan pensar en dependències de transformació que no s'han localitzat. També és interessant la presència d'una quantitat significativa de *tegulae* i *imbrices*, un fet no gens sovintejat en altres jaciments d'aquesta mena —com per exemple a Pueranca (Parlavà), la Roqueta (Ullà), Mas Gusó (Bellcaire), Tolegassos (Viladamat), etc.—, i que potser tindria a veure amb la incorporació progressiva d'una manera de fer forana. Com per provar-ho, recordem que a la Muntanyeta aquestes peces s'associen a la fase més avançada de la història del lloc.

La seva presència en un espai aparentment marginal i de condicions poc favorables es pot explicar per raons diverses. Primerament, per l'enorme expansió d'aquest model que colonitzà zones marginals o que no ho havien estat abans. Can Pons, a Arbúcies (Font *et al.* 1996: 93-103) o les troballes de Sant Mateu de Vall-llobrega (Moix 2008: 295-297) en són excel·lents testimonis. Caldria imaginar que aquest fet seria conseqüència, inicialment, de l'abandonament forçat de molts *oppida* i, de seguida, d'un important creixement demogràfic que documentem amb contundència durant tot el segle II i I aC. Altrament, aquella zona degué ser econòmicament més valuosa del que podríem imaginar atès l'enorme quantitat de petites estacions detectades. Ben situada, amb un excel·lent domini visual i a prop del gran nucli emporità, no era improductiva pel que fa al conreu de secà, l'aprofitament del bosc i la ramaderia.

Des d'aquest punt de vista, documentem a la Muntanyeta el conreu de cereals, tal com assenyalen les sitges i confirmen la troballa de llavors, una part potser important de la qual assegurava l'alimentació del grup tal com confirmarien els dipòsits, algunes gerres grans, els fossats-rebost i els fragments de molins documentats. Des d'aquest punt de vista aquest jaciment no se separava de la tradició general i més ben coneguda (per exemple, Tolegassos a Viladamat, Mas Gusó a Bellcaire, Sant Mateu de Vall-llobrega, Camp del Bosquet a Camallera, Bordegassos a Sant Mori i Vilopriu, la Quintana de Cervià de Ter, Sant Pere de Montfullà, etc.).

Més valuosa, per la novetat, és l'evidència indirecta del conreu de la vinya i de l'obtenció de vi que cal deduir de la descoberta no només de l'aljub descrit (*supra*) sinó també dels nombrosos fragments de paviment de morter hidràulic que només s'explicarien en relació amb cambres especialitzades tal com era la premsa de l'Era de Can Llapart de Bellcaire d'Empordà (Codina 2004: 5-24). Aquesta activitat s'ha de posar en relació amb la primera fase, que dataríem dins de la primera meitat del segle II aC. Curiosament, per raons que ens defugen, aquesta activitat desaparegué més endavant. En la fase segona no tenim cap dada, ni directa ni indirecta, en aquesta direcció. I tampoc això no és rar. Diversos jaciments d'aquest territori van incorporar a les seves activitats econòmiques l'obtenció de vi, quasi sempre de manera modesta i, almenys inicialment, per al consum propi. En podrien ser uns bons exemples els dels jaciments esmentats en el paràgraf anterior, als quals podríem afegir-hi, ja més tardans, els dipòsits de Serra de Daró i del Camp del Bosquet, o els nivells del segle II aC de Tolegassos, amb una gran quantitat de granets de raïm carbonitzats.

És significativa l'expansió del conreu de la vinya a partir de la consolidació del poder romà després del 195 aC, que per força hi ha de tenir alguna relació. Certament, des d'aleshores, l'arribada massiva del vi italià és un fet ben establert tal com posen de manifest les abundoses troballes en jaciments de tota mena i els innumbrables derelictes inventariats davant de l'actual Catalunya (Nolla i Nieto 1989: 367-391). El seu consum s'expandí i aquest fet degué propiciar el conreu de la vinya, primer d'una manera

familiar i més tard amb voluntat de crear excedent per a vendre. L'aparició de les àmfores Dressel 1 locals és una prova fefaent d'una activitat que ha de tenir les seves arrels molt abans. El que observem a la Muntanyeta se'ns fa avinent en altres estacions: al nucli urbà de Serra de Daró (Nolla i Casas 1984: núm. 210, 146), a la Roqueta (Ullà) (Fuertes i Teixidor 2002: 280-282), a Tolegassos (Casas i Soler 2003: 38-47, fig. 20) i, molt probablement, al Camp d'en Dalmau (Saus) (Nolla i Casas 1984: núm. 89, 101), a Santa Reparada (Cinc-claus, l'Escala) (Aquilué *et al.* 2004: 279-285), a les Arenes (Roses) (Vieyra 1994: 100-102) i a Can Rubió (la Vall d'en Bas) (Guàrdia i Harzbecher 2008: 225-232). El pas endavant ens el documentaria la premsa de l'Era de Can Llapart (Bellcaire d'Empordà) (Codina 2004: 5-24).

Hem pensat que una part de les nombroses àmfores de vi itàliques localitzades en el jaciment (*supra*), moltes de les quals cal datar dins de la primera meitat / dos primers terços del segle II aC, no haurien estat, només, un objecte de consum sinó l'envàs del most obtingut. Un fet semblant pot observar-se al Camp del Bosquet, on una notable quantitat de recipients amfòrics fou trobada en una dependència rectangular que no podia ser considerada com a habitatge sinó com a magatzem (Casas 1980a: 77-82; Casas 1980b: 275-284; Casas 1981: 37-44; Nolla i Casas 1984: núm. 86, 94-101).

Tant o més interessant, atès que es tracta d'una troballa completament atípica, és, durant la primera fase, l'existència d'una petita instal·lació metal·lúrgica per obtenir els pans de bronze necessaris per poder-hi encunyar moneda d'*Untikesken*. Molts retalls arrodonits, i peces circulars, encunyades o no, ho proven amb claredat. Cal imaginar que durant un temps els estadants de la Muntanyeta van batre moneda falsa imitant els models oficials emporitans. És un fet sorprenent, però no nou, que se centrà en peces de poc valor (*semis*). Era, aquesta, l'activitat principal? Ni aquesta ni altres preguntes no es poden contestar. Tanmateix, queda clar que, tal com passà amb la producció de vi, el forn ja no funcionava durant la segona fase.

En aquella segona etapa, les peculiars i sorprenents activitats que dominaven el panorama del moment anterior van deixar pas, preferentment, al conreu de cereals de secà. Només amb una producció excedentària s'explicaria el nombre identificat de sitges.

El jaciment, vers el tombant del canvi del segle II a l'I aC, s'abandonà "pacíficament". Res ens permet saber-ne la causa. Nogensmenys, les dates semblen coincidir amb la fundació de la ciutat regular d'Empúries. En va ser la causa la incidència sobre el territori d'aquest fet? És una possibilitat que caldrà provar.

Josep Cases

Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria
(Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona)
Facultat de Lletres
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
josep@viladamat.net

Josep M. Nolla

Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria
(Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona) i
Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.
Facultat de Lletres
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
josep.nolla@udg.edu

Victòria Soler

Facultat de Lletres
Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona

Rebut: 09-11-2009
Acceptat: 02-02-2010

Bibliografia

- AGUAROD, C. (1991). *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Saragossa.
- AQUILUÉ, J., MAR, R., NOLLA, J. M., RUIZ DE ARBULO, J. i SANMARTÍ, E. (1984). *El fòrum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica* (Monografies Emporitanes VI). Barcelona.
- AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M. i TREMOLEDA, J. (2004). Intervencions arqueològiques a Empúries (L'Escala, Alt Empordà) als anys 2002 i 2003. A: *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. La Bisbal d'Empordà: 265-295
- BARBERÀ, J., NOLLA, J. M. i MATA, E. (1993). *La ceràmica grisa emporitana* (Cuadernos de Arqueología, 6). Barcelona.
- BASTIT, C. (1986). *La ceràmica comuna d'importació itàlica*. Universitat de Barcelona (inèdit).
- BURCH, J., NOLLA, J. M., PALAHI, L., SAGRERA, J., SUREDA M. i VIVÓ, D. (2000). *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*. Girona.
- CASAS, J. (1980a). L'estació romana del Camp del Bosquet (Camallera, Alt Empordà). I. L'aljub. *Revista de Girona*, 91: 77-82.
- CASAS, J. (1980b). L'estació romana del Camp del Bosquet, Camallera (Alt Empordà). II. Les àmfores. *Revista de Girona*, 93: 275-281.
- CASAS, J. (1981). L'estació romana del Camp del Bosquet, Camallera (Alt Empordà). III. El fossat. *Revista de Girona*, 94: 37-44.
- CASAS, J. (1989). *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (campanyes de 1982 a 1988)* (Sèrie Monogràfica, 10). Girona.
- CASAS, J., MERINO, J. i SOLER, V. (1991). El poblat ibèric de Planells i les sitges de Bordegassos (Sant Mori-Vilopriu). *Cypsela*, IX: 121-139.
- CASAS, J. i SOLER, V. (2003). *La villa de Tolegassos. Una explotación agrícola de época romana en el territorio de Ampurias* (BAR International Series, 1101). Oxford.
- CASAS, J. i SOLER, V. (2004). *Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana* (BAR International Series, 1215). Oxford.
- CASAS, J., SOLER, V. i TURON, J. (2002). La Vinya. Un jaciment arqueològic a la muntanya Gran de Ventalló. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35: 39-52.
- CODINA, F. (2004). Una premsa de vi romanorepublicana a Belcaire d'Empordà. *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 23: 5-24.
- FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J. M. i TURA, J. (1996). El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies). *Tribuna d'Arqueologia* 1994-1995: 93-103.
- FUERTES, M. i TEIXIDOR, E. (2002). Excavacions de salvament dins el traçat del gaseoducte La Pera – L'Escala. A: *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Sant Joan de les Abadesses: 277-283.
- GUÀRDIA, J. i HARZBECHER, K. (2008). L'abocador de can Rubió, *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. L'Escala-Empúries: 225-232.
- LÓPEZ, A. (1989). *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña* (Quaderns Científics i Tècnics, 2). Barcelona.

- MARTÍN, M. A. (1981). El taller de ceràmiques emporitanes de Fellines. A: *Estudi General. Miscel·lània Commemorativa del X Aniversari del Col·legi Universitari de Girona, I.I.* Girona: 37-49.
- MARTIN, A., BUXÓ, R., LÓPEZ, J. B. i MATARÓ, M., dir. (1999). *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)* (Monografies d'Ullastret, 1). Girona.
- MOIX, E. (2008). Jaciment de Vall-llobrega. A: *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. L'Escala-Empúries*: 295-297.
- MOREL, J. P. (1981). *Céramique campanienne: les formes* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et Rome, fasc. 244). Roma.
- NOLLA, J. M. (1978). Una producció característica: les àmfores "DB". *Cypsela*, II: 201-230.
- NOLLA, J. M. (1999). El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9: 181-214.
- NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1984). *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona.
- NOLLA, J. M. i CASAS, J. (2009). *Arqueologia urbana a Girona. L'excavació Cuina de Casa Pastors* (Estudis Arqueològics, 7). Girona.
- NOLLA, J. M. i NIETO, F. J. (1989). La importación de ánforas romanas en Cataluña durante el período tardo-republicano. A: *Anfore romane e storia economica: un decennio di ricerche. Atti del colloquio di Siena (22-24 maggio 1986)* (Collection de l'Ecole Française de Rome, 114) Roma: 367-391.
- PY, M. (1978). *L'oppidum des Castels à Nages (Gard) (Fouilles 1958-1974)* (XXXVe supplément à Gallia). Paris.
- RAMON, J. (1995). *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental 1995* (Colección Instrumenta, 2). Barcelona.
- RODRÍGUEZ, A. (2000). *La ceràmica de la costa catalana a Ullastret* (Estudis 1). Girona.
- SANMARTÍ, E. (1978). *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode* (Monografies Emporitanes IV). Barcelona.
- SANMARTÍ, E., NOLLA, J. M. i AQUILUÉ, X. (1983-1984). Les excavacions a l'àrea del parking al sud de la Neàpolis d'Empúries. *Empúries*, 45-46: 110-153.
- VIEYRA, G. (1994). Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de les Arenes (Roses, Alt Empordà). A: *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Torroella de Montgrí: 100-102.
- VILLARONGA, L. (1977). *The Aes Coinage of Emporion*. BAR Supplementary Series 33. Oxford.